

LIBERTII ÎN SOCIETATEA ROMANĂ A SECOLELOR I - II p. Chr.

IULIAN ANTONESCU

Victorioasă în sângeroasa competiție punică, Roma a cucerit lumea elenistică, incapabilă să opună dușmanului comun un front unitar; legiunile romane au trecut granițele lumii civilizate subjugând celți, iberi, panonieni și bretoni. Fiecare expediție victorioasă arunca pe piață marfa mult căutată a lumii antice, sclavii. Iar abundența a făcut ca la un moment dat, omul să fie valoare-etalon a unui dureros ieftășug: "ieftin ca un sard;" ; "preț de Epirot" ... Pentru majoritatea opiniei publice fenomenul era privit doar ca indicele unei prosperități binevenite; juristii au privit sclavia ca o instituție naturală, firească și conformă dreptului ginților. Copiii găsiți, cei născuți din părinți sclavi sau dintr-un părinte sclav și unul liber, cădeau în servitute. În fine, pentru a completa această trecere în revistă a izvoarelor sclavajului, menționăm rolul jucat de brigandajul maritim sau terestru în alimentarea pieței servile. Exercițarea dreptului patern de vindere a fiului până la trei ori nu pare să fi constituit un izvor important.

Romanii au înțeles gravitatea excepțională a actului înrobirii cu grozavele sale consecințe de ordin material și moral. Căderea în robie apare ca un fenomen ireversibil deoarece, din punct de vedere juridic și social, prin actul opus al eliberării (**manumissio**) fostul sclav redobânda o personalitate trunchiată (**capitis diminutio**); redevenit om liber, umbra sclaviei îl însoțea peste tot, ca un reproș amar îndreptat de opinia publică nu instituției, ci victimei acestei instituții.

Deși faptul a fost legiferat de-abia de dreptul imperial, condamnații la moarte (**in ferrum, ad bestias**) deveneau sclavi (**servi poenae**), pedepsele cele mai aspre, asimilându-se stării de sclavie. O stigmatizare în plus.

* Se publică aici o lucrare independentă, de o mai mare întindere a distinsului istoric, arheolog și om de cultură Iulian Antonescu. Lucrarea ne-a parvenit prin grija d-nei Eugenia Antonescu, soția autorului lucrării. Redacția revistei s-a angajat cu publicarea manuscrisului recunoscând în el valoarea documentară, seriozitatea informației și spontaneitatea scrierii. Între contribuție științifică și dizertație istorică, lucrarea, unică totuși între scrierile având ca subiect societatea antică, se va dovedi utilă deopotrivă istoricului și clasicistului, dascălului de la catedră și studentului. Exceptând unele îndreptări ortografice aduse la zi, s-a respectat textul și trimiterile din notele manuscrisului.

În loc de motto lucrarea poartă o dată și o dedicație: "14 august 1960. Un umil omagiu chiar dacă vor urma și alte lucrări ... Toate n-ar fi decât același lucru: un înflăcărât și umil omagiu".

Publicând lucrarea, aducem la rândul nostru un omagiu celui ce a fost Iulian Antonescu.

De aceea încă din sec. V a. Chr. romanii au recurs la subtilități menite să menajeze calitatea de cetățean și s-o protejeze în anumite cazuri, de pângărirea servilă. De pildă, un cetățean nu putea fi vândut ca sclav decât dincolo de Tibru (**trans Tiberim loco**); cetățenii căzuți prizonieri la dușman și reduși în stare de robie erau considerați victimele unei captivități nedrepte, și ca atare, odată reînțorși din captivitate, ingenui nu liberi; o derogatiune la legile de **justiis nuptiis** din timpul lui Hadrian, e drept, dar bazându-se, după cum ne informează Ulpian pe o tradiție republicană, prevedea că: "atunci când un copil a fost conceput de o sclavă, care este tot sclavă și în momentul nașterii, dar care a fost cândva liberă în timpul cât a fost gravidă, copilul se va naște nu sclav, ci om liber".

Dreptul Pretorian, la rândul său, stipula un sever control al legii la granița dintre cele două lumi, îngrădind în forme stricte, aservirea și **manumissia**.

La apogeu (climaxul sec. III-II), lumea servilă prezenta un mozaic de deznădăcinați de diferite condiții și aspirații, uniți prin vitregia unui destin comun - infernul atotputerniciei stăpânului, strâns în zidurile de fier ale legii.

Pentru micul producător, proprietar al câtorva sclavi tovarăși de muncă și sărăcie, sclavajul continua să păstreze unele trăsături patriarhale din vremea când, puțini la număr și trăind în preajma stăpânului, sclavii nu constituiau, prin munca lor, baza producției. "**Aliter apud antiquos singuli Marcipores Luciporesve dominorum gentiles omnem victum in promiscuo habebat**" (Plinius). Nobilimea patricio-plebeiană proprietară a nenumărați sclavi lucrători agricoli sau personal domestic, utiliza tot felul de categorii servile, calificându-le sau depravându-le după necesitățile și cerințele "bunului gust". De cele mai multe ori, sclavii de pe latifundii (**familia rustica**) erau la discreția unui asupritor de grad inferior, un **villicus** sau **actor**, care-și asigura bunăvoința stăpânului dovedindu-și zelul și vigilența în felurite chipuri.

Din rândurile sclavilor familiei urbane se singularizau cei din anturajul direct al stăpânilor, un adevărat stat major de secretari, intendenți și supraveghetori, trecând sub tăcere bufonii, paraziții, confidenții și alte categorii cu rosturi în contradicție chiar cu morala epocii.

În fine, sclavii publici, ai Statului Roman și ai cetățenilor, își aveau hrana și locuința asigurată, erau adesea remunerați pentru serviciile lor, putând chiar testa asupra unei jumătăți a peculiiului. Mulți dintre ei prestau servicii care cereau îndemănare, probitate, o adevărată calificare funcționărească.

La această diversitate de ordin profesional vine să se adauge și una de ordin etnic, atât de favorabilă stăpânilor de sclavi.

Plinius cel Bătrân, constata cu humor că în fiecare casă avută, sunt reprezentate toate neamurile de pe pământ ..." de la dansatoarea syriană și până la pedagogul grav, de origine greacă".

Icoana patriei și instituțiile strămoșești erau atât de vii, încât sclavii răsculați din Sicilia, în mare parte orientali, au încercat să reinvie pe pământul sicilian, în pofida tradiției autohtone, grecești și cartagineze, monarhia seleucidă. Un veac mai târziu, senatorii care trecuseră de la Sextus Pompeius la Octavian, mărturiseau că sclavii înrolați în flotă și armată priveau pe cetățenii romani drept niște impostori, nerespectând legile romane și înlocuindu-le cu obiceiuri barbare. Spectaculoasa luptă a lui Spartacus cu puterea romană, nu este în ultima instanță decât efortul suprem al unor oameni care, după ce au rupt lanțurile sclaviei, vor să se întoarcă acasă, înfruntând

armată după armată, străbătând Italia de la un capăt la altul.

Oricât de odios trebuie să fi sunat cuvântul **bellum civile** în urechile contemporanilor, lumea liberă împărțită în tabere rivale, nu a șovăit în momente critice să recurgă la sclavi, să-i transforme în unelte, în arme, - cu două tăișuri de multe ori - "Cornelienii" lui Sylla, sclavii înarmați a unui Clodius, Millo, Brutus, și-au slujit cu credință stăpânii.

Trebuie să admitem că a existat în lumea sclavilor o minoritate atașată stăpânilor din diverse motive, dând dovadă de fidelitate, de abnegație în cele mai grele împrejurări. În timpul proscricțiilor, actele de trădare comise de copii față de părinți au întrecut în frecvență pe cele săvârșite de sclavi. Marea majoritate continuă să fie stăpânită cu ajutorul legilor și aparatului de Stat. Respectarea principiului intangibilității puterii stăpânului asupra sclavului, asigurarea exercitării acestei puteri în condiții optime, rămânea unul din punctele cardinale ale politicii interne. Augustus, la sfârșitul luptelor civile, și-a făcut un punct de glorie din aceasta.

Experiența dovedise, în repetate rânduri, că perspectiva unei reprimări drastice nu înspăimânta o lume deznădăjduită, pentru care moartea, oricum ar fi venit, era o eliberare; pe de altă parte, biciul și lanțurile nu erau în stare să garanteze zelul și conștiinciozitatea în muncă. Era momentul să se amintească sclavului, unealtă vie, că în ființa-i înjosită trăiește un om, un om poate spera ceva mai bun, un tratament mai omenos, condiționat de o bună comportare. Marquardt constată pe bună dreptate că în jurul problemei **peculium**-ului, și a altora mai puțin importante ¹, s-a dat lupta care trebuia să transforme, din punct de vedere juridic sclavul, dintr-un lucru într-o persoană.

Girard, consemnează în tratatul său de drept roman ² îmbunătățirea situației sclavilor din punct de vedere juridic, începută din ultimele două secole ale republicii:

"... Toate acestea nu fac însă ca sclavul să nu fie o ființă omenească, ca între el și celelalte obiecte posedate să nu existe o diferență esențială, care-l fac numai pe el să intre alături de copiii sub autoritatea părintească în categoria acelor "**alieni juris**", ceea ce vrea să spună că este în "**dominica potestate**" după cum dâșii sunt în "**patria potestate**" ... Se întrevede o recunoaștere a personalității sclavului, fie în prescripțiile religioase, care-l primesc, într-o anumită măsură, la participarea la cult, care acordă mormântului său protecția asigurată mormântului cetățenilor, fie în obiceiurile și tradițiile domestice, în care sclavul este, se spune, asemănat celorlalte persoane "**in potestate**", în care este ocrotit împotriva abuzului de autoritate din partea lui "**pater familias**", prin aceleași garanții de ordin moral, mai ales în care nu este pedepsit de acesta cu pedepse grele, decât pe baza unei adevărate judecăți ³.

Perspectiva unei pedepse drastice sau a recompensării, înlăturarea treptată a exceselor, determină dublul aspect al legislației referitor la sclavii de la sfârșitul Republicii și începutul Imperiului. În timpul împăraților Iulio - Claudieni, au apărut cele două legi care s-au bucurat de aprecieri diferite, dar care ilustrează destul de bine cele afirmate mai înainte: **senatus consultus Silamian** și **lex Petronia**, prima făcând solidari pe sclavii care se găsesc sub același acoperământ cu stăpânul, dacă acesta a fost asasinat, cea de a doua răpind stăpânilor de sclavi dreptul de a-și sili sclavii să lupte

1. J. Marquardt, *L'organisation financière chez les Romains*, Paris, 1888 .

2. P. F. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1906, p. 93.

3. Garanția cea mai eficace este intervenția disciplinară a censorului.

cu fiarele. Între **Senatus Consultus Silamian** (an 10 p. Chr.) și **Lex Petronia** (din timpul lui Nero) se plasează în timp două hotărâri ale împăratului Claudius, de mai mică importanță, dar nu lipsite de semnificație, creând precedente pentru noi imixțiuni ale statului în raporturile dintre stăpâni și sclavi; e vorba de **Senatus Consultus Claudian** care reglementa relațiile dintre un sclav și o femeie liberă cu sau fără asentimentul stăpânului respectiv și de un edict, răpind stăpânului dreptul de proprietate asupra sclavului părăsit "**ob gravem infirmitatem**" (de obicei în templul lui Esculap).

Cu toată îmbunătățirea formală a situației, relațiile între stăpâni și masa sclavilor continuau să fie încordate și cuvintele lui Seneca⁴ sunt o mărturie valabilă pentru epoca în care ne găsim cu analiza noastră: "**totidem hostes esse, quot servos**".

Diferențiată prin origine, mentalitate și indeletniciri, sclavii au fost stăpâniți de un ideal suprem: **libertatea**.

Indiferent dacă au conceput-o ca o reîntoarcere la starea inițială sau o integrare la viața romană, libertatea rămânea argumentul convingător menit să-i câștige pentru cauza diferitelor partide. Clodius înarmându-i, precizează Cicero "le dădea în mod fățiș speranța eliberării"⁵. La rândul său, Horațiu salută în Epoda IX victoria repurtată asupra lui Sextus Pompeius: "Mare ne-a fost bucuria, când Sextus Pompeius, acel fiu al lui Neptun, alungat din trecătoarea Siciliei, a fugit văzându-și vasele aprinse, el, care amenința glorioasa cetate cu cătușele pe care le scosese sclavilor perfizi".

Mărturii făcute cu prilejuri deosebite, vorbind însă de aceleași temeri și aspirații.

Dacă eliberarea în masă s-a făcut sub imperiul unor condiții excepționale, fiind urmată, imediat după trecerea crizei, de lanțul măsurilor represive, eliberarea individuală s-a bucurat de timpuriu de o legiferare minuțioasă cu forme de procedură consacrate, ca o instituție compatibilă cu interesele claselor dominante și structura statului sclavagist roman.

După cum remarcă A. M. Duff⁶ formele și cauzele eliberării se disting printr-o varietate care se pretează greu la o sistematizare. De aceea voi încerca să-mi aleg un punct de plecare propriu.

Oricare ar fi fost situația sclavului, din punct de vedere juridic era lipsit de personalitate, calitate care făcea pe oricare om subiectul unor îndatoriri și drepturi în viața privată, socială și politică. Să continuăm analiza noastră juridică, având mereu în considerație că, în ultima instanță, coordonatele juridice determină o poziție socială. Lumea oamenilor liberi prezintă un tablou variat de categorii: cetățeni romani, cetățeni cu statut latin, aliați (**socii**), **peregrini**, **peregrini deditici**.

Proprietari de sclavi, ei ridicau prin eliberare fostul sclav la propria condiție civică. De aici o primă constatare care înlesnește îngustarea domeniului nostru de cercetare: sclavii eliberați ai aliaților și peregrinilor, dobândind situația juridică a stăpânilor, continuau să rămână în afara lumii romane propriu zise, într-un mediu care-și păstrează normele proprii de viață civică. Dimpotrivă, foștii sclavi ai cetățenilor romani și latini, purtând numele consacrat de libeți, intrau direct în lumea romană sau, în cazul latinilor, în anticamera acestei lumi privilegiate; luptând împotriva prejudecăților, acaparând domenii de activitate considerate ca nedemne sau minore

4. Seneca, *Epistulae*, 47, 5.

5. Cicero, *Ep. XX (Att. IV, 3)*.

6. A. M. Duff, *Libertii în primele timpuri ale imperiului*.

de lumea ingenuă, ei participă din plin la viața politică, economică și socială romană, rămânând în centrul atenției noastre. Cunoscuți sub numele generic de **manumissi**, de liberi în relațiile cu foștii stăpâni deveniți patroni și numiți **libertini** în raport cu ceilalți cetățeni, libertii pășesc pragul lumii libere aruncând lanțurile sclaviei, dar păstrând, fără voia lor, urmele adânci ale cătușelor. Cum vom vedea la timpul cuvenit, rănile adânci ale sclaviei se vindecă repede sub razele tămăduitoare ale unei vieți prospere, cicatricele însă, rămân, și spre ele se îndreptă mereu, ostentativ și batjocoritor, degetul opiniei publice.

Și pe când în ultimele trei secole ale Republicii, diferențele între patricieni și plebei tind să se estompeze, o nouă prăpastie se adâncește, ridicând de o parte și de alta a ei două categorii care se înfruntă: ingenui și liberti. E drept, tributul de umilință, consfințit prin tot felul de restricții, nu atinge, cel puțin teoretic, decât prima generație, cruțând urmașii; dar, e cu atât mai dureros și apăsător, cu cât trebuie să se mulțumească doar cu un individ, lăsându-i în pace progenitura.

În primele timpuri ale Romei, libertii continuau să aibă o situație puțin diferită de cea anterioară, gravitând în jurul puternicului **pater familias**, ca un satelit în plus din sistemul clientelar.

Odată cu stingerea vechilor familii aristocratice, clienții îngroșau rândurile plebei romane, în proporție din ce în ce mai mare. Fiecare eliberare însemna, nu numai un om liber, ci și un cetățean roman în plus; acest proces, lezând puritatea sângelui roman și prestigiul calității de cetățean a atras de timpuriu atenția legislației romane, cu atât mai mult cu cât, pe de o parte mozaicul etnic al lumii servile se îmbogățea, iar pe de alta, creștea frecvența eliberărilor. Începând cu sec. al II-lea. a. Chr. concepția juridică asupra eliberării se definitivează consacrand totodată modurile de eliberare. **Manumissia** capătă un dublu aspect; unul, general, operația prin care stăpânul renunță la dreptul său de proprietate asupra sclavului; cel de al doilea, particular, specific roman, prin care statul acordă cetățenia; în ultimă instanță libertatea depinde de popor sau de magistrații săi.

De aici, preponderența celor trei moduri de eliberare, **vindicta**, **testamento**, **censu**, presupunând cel puțin formal participarea statului, asupra tuturor celorlalte care, rezumându-se doar la actul de renunțare al stăpânului, pot da doar o libertate precară și până în prima jumătate a secolului I. p. Chr. revocabilă.

Cicero constată la sfârșitul Republicii: "Nu poți deveni om liber decât prin cens, vindicta sau testament"⁷.

Eliberarea prin unul din primele trei moduri este apărută prin lege și irevocabilă. Gaius precizează⁸: "**Ingenui sunt, qui liberi nati sunt, libertini, qui ex juste virtute manumissi sunt**".

În a doua jumătate a sec. I p. Chr., metoda de eliberare prin cens dispare, afirmându-se alte proceduri mai simple și cu caracter mai puțin oficial:

- I : **inter amicos**;
- II : **per epistulam** (scrisoare semnată de stăpân și minimum cinci martori);
- III : **aliis multis modis** ..., stăpânul dând sclavului numele de fiu într-un act public, măritându-și sclava cu un om liber și, din sec. III, permițând sclavului să se înroleze în armată.

7. Cicero, Ep. (Att, II, 10).

8. Gaius, Inst., I, 10 - II.

În pragul erei noastre, recunoașterea **fideicommiss**-ului, a adăugat la eliberarea prin testament o nouă posibilitate; pe lângă vechiul "legat de libertate", care făcea din fostul sclav un **libertus Orcinus**, sclavul poate fi eliberat direct de moștenitori devenind libertul moștenitorului. E vorba, în speță, de o măsură în plus în spiritul reformelor augustiene, menită să evite posibilitatea dispensării libertului de legăturile cu patronul.

În același timp, pentru a evita eliberarea în scopul fraudulos de a lăsa libertului sarcina achitării datoriilor defunctului, s-a legiferat dreptul sclavului dezrobii și instituit moștenitor prin testament, să ceară o "**separatio bonorum**" de la **praetor**, scăpând de urmărirea asupra persoanei sale sau a bunurilor ce ar dobândi pe viitor, păstrându-și în același timp calitatea de **heres alicuius**.

Direct interesată, după cum am văzut, în procesul eliberărilor, autoritatea de stat a exercitat un control sistematic, și în timp ce, conformându-se doar tradițiilor locale, supușii greci, sirieni, cartaginezi ai imperiului eliberează după bunul plac, proprii cetățeni cunosc noi restricții în această privință.

Augustus și Tiberius, restauratori ai vechilor tradiții republicane, au manifestat un interes deosebit pentru măsurile menite să însănătoșească familia romană, pepinieră de magistrați și soldați capabili, și să atragă la o colaborare rodnică, reprezentanții vechilor familii aristocratice. În cadrul acestei politici, apărarea prestigiului calității de "**civis Romanus**", se impunea de la sine. Statul urma să pună noi bariere în calea afluxului de dezrobii, dovedind multă prudență în acordarea cetățeniei. Augustus inaugura în această privință o linie de conduită de la care puțini principii aveau să se abată. Reprezentantul vechii ginți Claudia și generalul victorios, Tiberius, trebuie să solicite verbal sau în scris, o acordare de cetățenie pentru un libert. Augustus, ne informează Suetonius⁹, a limitat extinderea drepturilor de cetățenie romană, acordându-le cu o prudență (**parcissime**), căutând să păstreze puritatea sângelui roman și ferindu-l de amestecul cu categoriile dubioase în ochii aristocrației romane: sclavi, liberti, străini.

După un secol, intervenind pentru acordarea cetățeniei romane unor liberti, Plinius cel Tânăr, scrie împăratului cu tonul unui om care solicită o mare favoare¹⁰. Și mai edificator este răspunsul lui Traian, la o altă scrisoare a prietenului și colaboratorului său. După ce a solicitat și obținut cetățenia romană pentru doctorul Harpocras, Plinius se face a nu fi știut până atunci că protejatul său n-a avut nici cetățenia alexandrină și ca atare o solicită.

E cum am spune, un hatâr de dragul altui hatâr. Atunci, ca și azi, era greu să refuzi un prieten, dar, sub vălul prieteniei care dă răspunsul afirmativ, se întrevide nemulțumirea omului de stat, credincios unei anumite linii de conduită.

"M-am hotărât, urmând obiceiul înaintașilor mei, să nu acord decât cu multă prudență dreptul de cetățenie alexandrin; însă, după ce am dat lui Harpocras, doctorul tău, dreptul de cetățenie roman, nu mă lasă inima să te refuz în ceea ce-mi ceri iarăși pentru el"¹¹...

În acest spirit au fost concepute legile și măsurile privind problema eliberării direct, sau având tangențe cu ea.

9. Suetonius, *Vitae duodecim Caesarum (Augustus)*, 40.

10. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, X, 5,6.

11. Plinius, *Epist.*, X, 7 (*Traian către Plinius*)

După ce reintegraseră proprietarii de sclavi în vechile drepturi, arătând prin măsuri drastice că vremea nesiguranței și dezordinilor trecuse, Augustus a dispus să se facă revizuirea ergastulelor pentru a separa sclavii de cei liberi, pe care samavolnicia vremii îi aruncase în sclavie, apelând, un indiciu în plus al importanței acordată acestei operații, la Tiberius.

Prin legile **Aelia Sentia** și **Fufia Caninia**, ultima plasată de Suetonius tot în timpul lui Augustus, dreptul de a dezrobi era restrâns, în funcție de numărul sclavilor, vârsta stăpânului și comportarea sclavului în timpul vieții servile, cu alte cuvinte, luându-se în considerație pericolul prezentat de elementele înrăite și periculoase, debarcate prin **manumissio** pe țărmul lumii libere.

Așa, de pildă, înfrâna tendințele de lux postum, hotărând un quantum progresiv de sclavi eliberați prin testament, în raport cu numărul de sclavi posedați stabilindu-se limita superioară la o sută. Eliberările depășind numărul legal se anulau, iar încercarea de a ocoli legea scriind numele în orberu, era pedepsită prin anularea tuturor datoriilor.

Lex Aelia Sentia hotăra următoarele :

1. Stăpânul pentru a putea dezrobi trebuia să aibă vârsta de 20 ani, iar sub această etate putea dezrobi numai invocând un motiv serios, (dorința de a dezrobi o sclavă pentru a o lua de soție, pe proprii săi părinți etc.); dezrobirea urma să primească aprobarea unui consiliu cuprinzând, la Roma, 5 senatori și 5 cavaleri, prezidați de consul sau pretor, iar în provincii 20 de recuperatori, cetățeni romani, prezidați de guvernatorul provinciei. Când stăpânul voia să confere liberatului calitatea de cetățean, mai era obligat să uzeze de procedura **vindicta**.

2. Dezrobitorul trebuia să aibă 30 de ani, afară numai dacă consiliul sus menționat nu găsea o justă cauză de derogare; o încălcare a legii atrăgea pentru liberti un gen special de cetățenie, **Latină - Juniană**, iar încercarea de fraudă transforma așa-zisul eliberat în **Caesaris servus**.

3. Nu se putea face o dezrobire în fraudă creditorilor, dezrobirea frauduloasă considerându-se ca ne-existentă. O atare dezrobire era validată într-un singur caz, când stăpânul a dezrobit sclavul prin testament și l-a instituit moștenitor.

4. Nu se putea dezrobi, făcându-i cetățeni, ci numai peregrini, deditici, sclavii **vincti tortive**, ținuți în lanțuri, chinuiți.

Lex Junia (Norbana ?) integra în categoria latinilor junieni, pe toți cei care, sclavi fiind, fuseseră eliberați quasi oficial (**inter amicos, per epistulam**), plasând respectivul liberat în situația unui om liberat de fapt și sclav de drept. Majoritatea juriștilor văd în ea un precedent pentru cele două legi menționate.

În fine, un edict al lui Claudius, includea în această categorie libertină pe sclavul care-și dobândise libertatea fiind bătrân și bolnav, părăsit de stăpân.

O vedere de ansamblu a acestui sistem de legi (**Aelia Sentia - Fufia Caninia**) scoate în evidență, pe de o parte efortul statului de a limita și controla sever **manumissia** îndepărtând prin claritate și concizie posibilitatea oricărui fel de echivoc și eschivare, pe de alta, o nouă discriminare în lumea libertină; din câmpul cercetării noastre, peregrinii, destinați la o condiție ereditară, și completând tabloul libertilor cu Latinii Junieni.

Prevederile legislației augustiene cu privire la eliberări ca și impozitul instituit în aceeași vreme (**vicissima libertatis**) de 5% au fost respectate de legi și oameni. În vre-

mea împăratului Traian, ca bun cunoscător al legilor, unchiul soției lui Plinius cerea cu insistență vizita proconsulului, prieten al nepotului său, pentru a-și elibera în toată puterea cuvântului, câțiva sclavi, iar Plinius își dă pe deplin avizul:

"Dacă vrei să-ți eliberezi pe deplin sclavii, cărora zilele trecute le-ai și dat, față de prieteni, libertatea, nu șovăi să apelezi la un om, care ar face fără să-și bată capul și ocolul pământului ca să te servească"¹².

În schimb părerile asupra urmărilor pătrunderii foștilor sclavi în rândurile cetățenilor încep să fie mai puțin rigide dacă ne orientăm după opiniile aceluiași Plinius, demn de a fi privit exponentul opiniei publice și al unui sistem de guvernământ. Iată ce scrie colaboratorul lui Traian rudei soției sale, în aceeași ordine de idei:

"Sunt mulțumit că vizita scumpului meu Tiro ți-a făcut plăcere, însă sunt mai ales încântat pentru că prezența proconsulului, a prilejuit, după cum îmi scrii, să-ți eliberezi mai mulți sclavi. Doresc din suflet ca țara noastră să prospere din toate privințele, mai ales în cetățeni; aceasta-i cea mai frumoasă podoabă a unei țări" ...

Gaius schițează în câteva rânduri cu precizarea juristului roman, condiția juridică a Latinilor Junieni ¹³ " ... **homines Latini Juniani appellatur; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Juniani ideo quia per legem Juniam libertatem acceperunt, cum olim servi viderentur esse. Non tamen illis permitit lex Junia vel ipsis testamentum facere, vel ex testamento alieno capere, vel tutores testamento dari. Quod autem diximus extestamento eos capere non posse, ita intellegemus, ne quid directo hereditatis legatorumve nomine, eos posse capere dicamus; alioquin per fidei commissum capere possunt**".

Priviți de sus de libertății cetățeni romani, ca unii care "trăiesc liberi dar mor sclavi", Latinii Junieni puteau obține cetățenia deplină prin:

- **iteratione** (reeditarea manumissiunii printr-una din metodele consacrate);
- **beneficio principali** (decizie a împăratului);
- **militia, nave, aedificio, pistrino** (prestând serviciu în vigiles, construind o corabie, o clădire, o moară);
- **mulier quaesit ter enixa** (nașterea a trei copii);
- **anniculi causae probatio** (dovedind că au un copil de un an);
- **erroris causae probatio** (dovedind că fiind căsătorit cu o Latină, ignorase situația soției).

E un punct câștigat, care-i apropie de categoriile libertine de drept latin și roman. În același timp, căile de dobândire a mult doritei cetățenii îi transformă în elemente întreprinzătoare și devotate, solicitate de necesitățile statului în anumite ramuri de activitate.

Cu aceasta ne-am desăvârșit tabloul marelui categorii a dezrobiților, încadrată astfel, în succinta prezentare a lui Gaius: "**Et quidem summa divisio de jure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi aut servi sunt. Rursus liberorum hominum, alii ingenui, alii libertini sunt. Ingenui sunt qui liberi nati sunt; libertini qui ex justa servitute manumissi.**

Rursus libertinorum tria sunt genera¹⁴; nam aut cives Romani, aut Latini, aut

12. Plinius, *Epistulae*, VII, 16(către Fabatus).

13. Gaius, *Institutiones*, 22.

14. *Libertinorum genera sunt tria: Cives Romani, Latini Romani, deditionum numero.*

dedictorum numero sunt" ... (Gaius, *Inst., commentarius* I, III, *De Condicione Hominum*). Am enumerat rând pe rând diferite categorii libertine.

Condiția de libert este marcată, după cum observă Girard¹⁵ prin două categorii de inferiorități: inferiorități politice, menite să restrângă în stat influența cetățenilor cu un trecut suspect și inferiorități de ordin privat, care-și trag originea mai ales din legăturile prin care libertul este atașat de fostul stăpân. Aceste legături limitate exclusiv la sclavul eliberat, par să fi dăinuit, inițial mai multe generații, extinzându-se și asupra urmașilor. Suetonius ne informează că într-o vreme nu prea îndepărtată, erau excluși din categoria ingenuilor descendenții din prima spiță a libertilor¹⁶.

Cum, la romani, personalitate presupunea întrunirea a trei elemente¹⁷ - libertatea, cetățenia, familia - să încercăm o sistematizare a restricțiilor care știrbesc personalitatea libertului, tocmai din acest punct de vedere.

I. Din punct de vedere al libertății (**status libertatis**) libertul cetățean roman are o condiție asimilată condiției juridice a cetățeanului ingenuu, actul eliberării având un caracter irevocabil, cu o singură derogare, survenită sub imperiu (prima mențiune în vremea lui Claudius): cazurile de ingratitude notorie, care puteau duce, în urma unui adevărat proces, la anularea manumissiei.

II. În privința cetățeniei (**status civitatis**) discriminarea e sensibil accentuată.

Libertul nu poate, în materie de drept public să exercite magistraturi și să facă parte din senat (ultima restricție extinsă și asupra primei generații de descendenți).

Restricțiile lui **jus honorum** merg și mai departe, interzicând posibilități de afirmare și mai modeste; **lex Vitellia** (24 p. Chr.) le interzice și magistraturile municipale. Mai puțin radicală se prezintă situația referitor la **jus suffragii** și **militiae**, libertii făcând parte din cele patru triburi urbane și putând servi în diferite tipuri de unități militare și polițienești, cu excepția legiunilor, armata regulată și cetățenească prin excelență.

Există indicii că în vremea lui Augustus ar fi fost privați de **jus suffragii**, dispărând din cuprinsul numelui lor menționarea tribului.

III. După cât mi se pare însă, rădăcinile întregului complex de inferiorități civico-sociale, se dezvăluie la analiza celui de al 3-lea aspect al personalității libertului: **status familiae**. Privind situația din punct de vedere al libertului față de propria familie, nu remarcăm nici o știrbire a drepturilor lui **pater familias**; în privința lui **jus connubii**, unde ne-am fi putut aștepta la un sistem de legi discriminatorii, menite să facă cu neputință combinații matrimoniale supărătoare ingenuilor, restricțiile se limitează la interzicerea căsătoriilor contractate între libeți și membrii ai ordinului senatorial (**Lex Julia de maritandis ordinibus**) ca adaos la o lege datând din secolul II a. Chr. preconizând aceeași prohibiție în cazul eventualei alianțe între libeți și propria patroană, sau fiica acesteia.

În aceeași măsură însă, ca fost sclav, libertul rămânea "câmpul de atracție" al stăpânului conform aceluiași **status familiae**, aplicat de astă dată de la patron la libert.

Stăpânul renunța, în cazul eliberării la **dominica potestas**, concretizând legătura cu sclavul eliberat printr-un complex de prețuri și îndatoriri reciproce. Libertul continuă într-o nouă formă dependența de casa care, după cum se explică atât de plastic

15. Girard, *op. cit.*, p. 121.

16. Suetonius, *Claudius*, 24.

17. *Tria enim sunt quae habemus: libertatem, civitatem, familiam.* (Paulus, *Digestae*, 4, 5).

Plinius în scrisoarea către Paternus "este pentru sclavi un stat și o patrie"¹⁸.

Așa se explică anumite obligații care nu decurg nici din "**jura libertorum**", nici din poziția de client al libertului, fiind necunoscute clienților ingenui. De pildă, scrisoarea de despărțire¹⁹ era înmănată din partea bărbatului, fie soției personal, fie rudelor acesteia, de un libert sau de unul din frații soțului; dreptul de tutelă asupra sclavilor de sex masculin, eliberați înainte de pubertate și asupra libertelor **sui juris** constituia un monopol al patronului și, după moartea acestuia, al urmașilor săi; în fine, în caz de înfiere (fie că e vorba de adoptate sau adrogare) libertul nu poate, fără consimțământul patronului, să primească alt părinte adoptiv, decât tot pe patron. Motivarea este semnificativă, adoptarea fiind privită ca o instituție prin care se crea artificial **patria potestas**.

În această privință, Mommsen și Girard vorbesc de aceste legături ca de o pseudo-înrudire.

"Legătura rezultând din patronat, care se transmite urmașilor patronului, dar nu și celor ai libertului, este o legătură de pseudorudenie care se aseamănă cu aceea care-l leagă pe copil de tată.

Patronul i-a dat libertului personalitatea aproape la fel cum o dă tatăl copilului și se poate spune că acest fapt își găsește expresie în cazul numelui într-un fel asemănător"²⁰.

În felul acesta, de-abia scăpat de lanțul sclaviei, omul nostru trebuia să-și plece voința, într-o supusă obediență, principiilor unei instituții cu tradiție gentilică și cu rosturi bine precizate în societatea romană. Patronatul și clientela cu ansamblul de probleme pe care-l ridică, depășesc sfera lucrării noastre, constituind un subiect aparte; să încercăm o sumară creionare, necesară unei bune orientări.

Apărută ca un corolar al exclusivismului gentilic, care obligă străinul, veneticul și oricare altă persoană fără apărare să caute protecția influentului **pater familias**, instituția patronatului s-a dezvoltat cu vremea, jucând, în diferitele epoci ale istoriei Romei, roluri diferite.

În pragul prăbușirii republicii, ea "lega pe diferiți oameni de stat de masele populare"²¹. **Fides** - credință personală, era considerată ca fiind obligatorie atât pentru patron, cât și pentru client".

Între client și patron existau îndatoriri reciproce; patronul datora asistență clientului, reprezentare în justiție, consilii juridice (**Clienti promere jura**).

Reaua credință a patronului atrăgea aplicarea regulii-sanțiune a celor XII Table²².

La rândul său, clientul era dator să respecte patronul, să-l însoțească la război, să contribuie la diferite cheltuieli (plată de amenzi, înzestrarea fiicelor etc.).

Domnia lui Augustus, străduindu-se să refacă instituțiile tradiționale greu avariate de furtunile prin care trecuse întreaga societate romană, avea să se facă resimțită și în acest domeniu.

O instituție bazată pe tradiția strămoșească și "**fides**", nu putea decât să prospere într-o societate aflată sub auspiciile omului care caracterizându-și activitatea, declara:

18. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, VIII, 16

19. Libellus repudii

20. Girard, *op. cit.*, p. 121.

21. N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, Buc., 1954, p. 14.

22. „*Patronus si clientis fraudem fecerit, sacer esto*” (8, 21).

"Prin noile legi introduse din inițiativa mea, am readus obiceiurile strămoșilor, ce au fost date uitării în vremea noastră și am lăsat posterității exemple demne de imitat"²³.

Efemera prosperitate a aristocrației romane din timpul lui Augustus, remarcă Ferrero²⁴, avea să producă îngroșarea rândurilor clientelei cu noi și variate tipuri.

Mulți dintre clienți formează suita de bufoni și paraziți atât de necesară orgoliului proaspeților îmbogățiți. Alții, mai activi, comit abuzuri în numele patronilor, se îmbogățesc și caută să intre în lumea bună, strecurându-se pe scara de serviciu. Protestul lui Valerius Messala împotriva clienților care, purtând **nomina** și **cognomina** patronilor, se dădeau drept membri ai ginților respective, nu-i un semnal de alarmă izolat²⁵.

Oricum, pâinea oferită de patron era amară, de multe ori.

"Mai întâi, să-ți intre bine în cap că, încuviințându-ți să iei loc la masă, un patron te crede indeajuns de răsplătit pentru vechile tale servicii"²⁶.

Umilirile de la masă se țin lanț, și de multe ori, clientul parazit sau filozoful infometat are de înfruntat aroganța sclavilor:

"Casele bogătașilor sunt pline de sclavi impertinenți". Câteva rânduri din Lucian ne vor ajuta să completăm tabloul.

"Dacă un nou venit își face apariția, ești trimis pe la spatele oaspeților, într-un colțisor disprețuit de ceilalți. Nu-i deloc de trebuință să fii tratat într-adevăr, cu atenția cuvenită unui musafir, unui străin și ai fi nechibzuit s-o pretinzi ...

Ți se servesc cele mai proaste bucăți, un vin de calitate inferioară, și de fiecare dată, sclavul care te servește îți șoptește:

"Ești de-ai casei?"

Înregimentat și el în marea categorie a clienților, libertul cunoaște obligații, restricții, drepturi și umiliri.

Patronul exercita asupra libertului un complex de drepturi, **jura libertorum**, constând din dreptul de a-l obliga să execute angajamentele luate în momentul eliberării, deci cu caracter particular de la caz la caz și dintr-un număr de obligații din partea celui de al doilea, definitivitate în dreptul republican.

I. **OBSEQUIUM** - respectul deosebit manifestat prin:

- prohibiția făcută libertului de a intenta o acțiune contra patronului fără încuviințarea magistratului. ("**Parentem, patronum patronam, liberos, parentes de patroni patronae, in jus sine permissu meo ne quis vocat**").

- interdicția de a-i intenta proces pentru înșelăciune, fraudă, șicană;

- reprimarea cazurilor de ingratitude din partea libertului.

II. **BONA** : vocațiunea la succesiunea libertului și, eventual dreptul de tutelă și curatelă. În cazul morții intentate libertului fără "**heredes sui**", legea celor XII Table desemna ca moștenitor pe patron. În secolul al II-lea a. Chr. patronul dobândește **bonorum possessio dimidiaie partis**, dacă libertul nu are copii; acest drept se transmitea și descendenților patronului chiar dacă erau emancipați. În fine, legile caducare augusteene au motivat acest quantum după ipoteze, acordând și patroanei dreptul de

23. *Res Gestae*, 8

24. *Grandeur et décadence de Rome*, vol. V, *La République d'Auguste*, p. 256.

25. Plinius cel Bătrân, *Nat. Hist.*, 35, 8.

26. Juvenal, *Satira*, V (*Paraziții*).

moștenire, dacă avea **jus libertorum**. Interesantă și ilustrativă totodată este perseverența minuțioasă cu care legea înlătura, una după alta, orice posibilitate de evaziune. După ce, din punct de vedere practic, se înlătura libertului posibilitatea unei acțiuni juridice energice împotriva patronului, aceeași legislație apăra dreptul de moștenire al patronului; așa, libertul nu putea ocoli aplicarea regulii adoptând un copil, deoarece prin lege, lipsa unui moștenitor natural înlătura posibilitatea instituirii unui alt moștenitor în afara patronului.

III. **OPERAЕ**; diferite servicii; unele de simplă complezență, neapreciabile în bani (**operae officiales**); altele, evaluabile în bani (de obicei un număr oarecare de zile, **operae fabriles, artificiales**), conferind, în caz de neexecutare dreptul la acțiune judiciară (**judicium operarum**). Ca o palidă compensație, edictul lui Rutillius oprea pe patron să ceară daruri (**munera**) prea oneroase.

Tabloul situației juridice a libertilor n-ar fi complet dacă nu am pomeni, de două legi, în spiritul politicii de restaurare augusteene, ambele datând din anul 18 a. Chr. : **Lex Julia de adulteriis** și **Lex Julia de maritandis ordinibus**. O analiză a lor ne înlesnește înțelegerea atitudinii lui Augustus și în ultimă instanță a majorității succesorilor săi în problema libertilor, a cărui importanță am încercat s-o apreciem la începutul lucrării.

Dacă statul ia măsuri pentru stabilirea afluxului de eliberări, ducând la sporirea numerică nedorită a elementelor sedicioase și neproductive din plebea orășenească, o întărire a păturilor mijlocii cu elita lumii libertine, întreprinzătoare și conformă în felul ei de viață idealului roman, e de dorit, și ca atare incurajată.

Când **Lex Julia de adulteriis** cobora pe libertul seducător pe aceeași treaptă cu sclavul, permițând soțului înșelat să-l ucidă (e vorba nu de orice libert, ci în speță de un libert al familiei), e mai degrabă o încercare de a lichida o veche racilă, săpând din temelii familia romană, decât o expresă înjosire a categoriei libertine. În schimb, aceeași lege, după cum constată și Ulpian²⁷, reabilita femeia libertă cinstită, punând-o alături de **ingenua honestas**, ca valoare morală și lăsând nepedepsite doar legăturile cu proxenetele, prostituatetele, libertele lor și artistele.

Familia unor liberti onorabili, putea fi o minunată pepinieră de ingenui; ca atare, **Lex Julia de maritandis ordinibus**, prohibind doar supărătorul amestec de sânge libertin cu cel al selectului ordin senatorial, nu împiedica câtuși de puțin înrudirea cu celelalte categorii sociale.

Mai mult, emancipa mariajele rodnice, parțial sau total, de stânjenitoarea dependență patronală, manifestată de multe ori prin capricii în discordanță cu măsurile demografice luate de Augustus. O simplă enumerare este concludentă. Legea autoriza căsătoria libertilor de ambele sexe, care nu fuseseră eliberați decât cu condiția - capriciu și calcul, totodată - de a rămâne celibatari (condiție des întâlnită și rețetă sigură pentru asigurarea unei certe moșteniri); scutea de **operae** libertii cu doi sau mai mulți copii; femeia libertă era scutită de **operae**, odată căsătorită cu aprobarea patronului; în fine, apărând căsnicia de disocierea epidemică a epocii, se ridica dreptul libertei de a divorța fără consimțământul soțului.

Că toate aceste măsuri erau doar în favoarea elitei libertine, sau, cum am zice în limbaj modern, a celor "așezați", ne-o dovedește din plin exceptarea de la aceste privilegii a categoriilor în război, după concepția vremii, cu morala: artiștii și gladiatorii.

27. Ulpian, frg. 13.

Ne mai rămâne să stabilim care erau normele de transmitere prerogativelor patronale.

După cum remarcă Girard, **jura patronatus** făceau parte mai mult din patrimoniul moral decât din averea propriu zisă a cetățeanului; de aceea succesiunea la drepturile de patronat era distinctă de succesiunea de bunuri, aceasta din urmă putând fi dobândită și de un terțiu, pe când cea dintâi rămânea fiului său desmoștenit (problemă legată în ultimă instanță tot de **status familiae**).

În lipsa fiilor, drepturile de patronat se transmiteau agnaților sau gentililor.

Un edict din vremea lui Claudius recunoștea părintelui facultatea de a atribui **jura patronatus** numai unuia dintre copii (**adsignatio liberti**), numai **operae fabriles** putând trece la moștenitorul extern (adoptat, desemnat prin testament). În cazul unei dezmoșteniri, fiul exheredat continua să se bucure de **jura patronatus**.

În cazul dobândirii cetățeniei romane, patronul continua să-și exercite drepturile patronale îmbogățite cu cele tipic romane (ex. drepturile successorale, restricțiile unei eventuale acțiuni judiciare etc.)²⁸ **Ut qui civitatem Romanam consequentur, jura libertorum retineant ... idem iis eademque condicio esto, quae esset, si civitate mutatus mutata non esset.**

În ce măsură plecând de la câteva cazuri izolate putem trage concluzii de ordin general? Cred că răspunsul cel mai bun îl constituie aflul libertților provinciali la Roma, pentru care patroni proaspeți încetățeniți și intrați recent în grația împăraților, solicită cetățenia sau alte favoruri, spre marea nemulțumire a opiniei publice romane.

Cu cât libertii se afirmau mai mult în diverse ramuri de activitate, se remarcă, începând cu epoca imperială, o tendință de a oferi cel puțin unor elemente privilegiate posibilitatea unei emancipări totale.

Încă din timpurile Republicii patronul nedemn pierdea drepturile sale asupra libertului, în cazul unei acuzații capitale nedrepte, refuzului ajutorului alimentar etc.

La începutul Imperiului, printr-o dispoziție a legii **Aelia-Sentia**, încercarea patronului de a converti în bani dreptul la **operae**, atrăgea aceeași sancțiune.

Lex Julia de maritandis, prevedea, de asemeni, și alte cazuri de emancipare de sub dependența patronală, despre care am vorbit la locul potrivit.

Dar, cu toate aceste cazuri, libertul scutit de dependența sa patronală, rămânea un libert, un stigmatizat oarecum.

Intervenția directă a împăratului, în schimb, putea conferi ingenuitatea.

Prin **jus aureorum anulorum**, libertul era asimilat ingenului în raport cu ceilalți cetățeni, nu și față de patron; în schimb **restitutio natalium**, oferea o ingenuitate integrală. Cum și într-un caz și altul, decizia imperială necesita liberul consimțământ al patronilor, atotputernicii liberti Claudieni și Neronieni, au desprins din panoplia republicană o veche procedură, dată până atunci uitării: procesul pentru libertate, analog cu **vindicatio in libertatem**, judecat sub formă de **praejudicium** de către recuperatori. Drapând violența în toga legalității, Nero declara printr-o sentință că Paris, libertul mătusei sale Domitia, se născuse liber.²⁹ Același Paris, după cum continuă să ne informeze Tacit, nu s-a mulțumit cu atât ci, "a intentat un proces Domitiei, ca să-i dea îndărăt suma de zece mii sesterți, cu care își cumpăraseră libertatea, pretinzând că se născuse liber. Tribunalul i-a dat dreptate, pentru a face pe placul lui Nero".

28. **Lex Salpensana** (81-84), paragraful XXIII.

29. Tacit, **Annales**, XIII, 27.

Pe când însă elita libertină, dobânda ingenuitatea prin grația imperială sau o smulgea prin procese în care augusta protecție îi asigura întotdeauna câștig de cauză, marea masă a libertilor rămânea sub dependența patronilor.

O legătură devenită inutilă și jignitoare în ochii libertului sfetnic împărătesc și a bogatului latifundiar, continua să se impună ca o necesitate, libertului de condiție mijlocie.

Pentru el dizgrația patronală era o catastrofă; ingenunchiat înaintea patronului sau a prietenilor acestuia, implora iertarea, cerșea o intervenție favorabilă, neprecupețind cele mai dureroase umiliri.

"Libertul tău, scrie Plinius unui prieten, pe care mi-ai spus că ești supărat foc, m-a căutat; s-a aruncat la picioarele mele, și a rămas așa, înlănțuindu-le, de parcă ar fi fost ale tale. Cât a plâns, cât m-a rugat, pe urmă a rămas tăcut îndelung ...; într-un cuvânt, sunt pătruns de pocăința lui ...

L-ai iubit pe omul acesta și cred că-i vei reda într-o zi bunăvoința ta. Ia-i în considerație tinerețea, lacrimile și fă-ți ascultată și bunătața ta obișnuită"³⁰.

În altă scrisoare, Plinius mulțumește prietenului care i-a ascultat rugămintea și-și permite o dojană discret strecurată printre rânduri :

"Meriți laudă și mulțumirile mele; totodată însă, te sfătuiesc ca pe viitor să fii indulgent față de greșelile oamenilor tăi; chiar dacă ar lipsi vreun mijlocitor în preajmă-ți"³¹.

Într-o ședință a senatului din aceași vreme se dezbate problema libertilor lui Afranius Dexter, consul, găsit mort la el acasă ignorându-se" dacă a fost ucis de propria-i mână sau de oamenii lui, printr-o crimă a lor, sau printr-un act de supunere (la porunca cuiva)"³². Diferitele opinii pronunțate cu acest prilej, cerând fie interogatoriul cu tortură, fie deportarea, fie condamnarea la moarte, amintesc prea mult de **senatus consultul** Silian, ca să nu pună în evidență un adevăr vrednic de luat în seamă.

E vorba de faptul că, exceptând genul libertului privilegiat, cu stare materială înfloritoare și relații întinse, libertul de rând, dependent de bunăvoința patronului și ca atare supus capriciilor și vexațiunilor acestuia, apare înaintea legii și instanțelor sale cu circumstanță agravantă a trecutului său de robie; mai mult, în momente critice ca în cazul sus amintit, ancheta suspicioasă nu șovăie să treacă peste drepturile sale cetățenești, asimilându-l cu brutalitate vechii sale condiții servile.

Avizați asupra tuturor acestor circumstanțe și familiarizați cu condiția juridico-socială a categoriei de care ne ocupăm, vom încerca să o urmărim în diferite ramuri de activitate.

LIBERTII ÎN VIAȚA ECONOMICĂ

Odată cu libertatea și toate avantajele dobândite prin ea, proaspătul dezrobit avea să-și pună, lucru nou și totodată îngrijorător pentru el, problema existenței.

Libertul putea să rămână în serviciul stăpânului activând cu perspectiva unei avansări favorabile, ori complăcându-se în postura puțin onorabilă de parazit, sau, din motive binecuvântate, să păsească spre o viață nouă, cu rosturi noi și inițiativă proprie.

30. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, IX, 21 (către Sabinianus).

31. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, IX, 24 (către Sabinianus).

32. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, VIII, 14 (către Ariston).

Și, aidoma cortegiului de soldați eliberați, rândurile libertților cuprinzând caractere, aspirații și posibilități variate, își căutau întrebuintărea și râvneau prosperitate, într-o lume în care cele mai bune locuri erau demult ocupate.

"Publicul, constată Cicero, urăște și disprețuiește unele profesii, cum ar fi cea de perceptor și cămătar. Sunt considerate ca nedemne pentru un om liber muncile prestate de zilieri, fiindcă luându-și salariul, aceștia se vând și devin sclavi. Micii negustori care, de îndată ce au cumpărat marfa o și vând, sunt în egală măsură, oameni vrednici de dispreț; deoarece nu realizează nimic dacă nu mint cu nerușinare, și nimic nu-ți face mai puțină cinste decât înșelăciunea. Tot așa de josnică e și munca cu brațele; nu găsești într-un atelier nimic care să fie demn de un om liber. Cei mai puțin vrednici de luat în seamă sunt cei care se ocupă cu cele destinate gurii, cum ar fi "bucătarii, negustorii de pește și păsări" ca să vorbim ca Terențiu³³.

Trebuie să mai adăugăm în aceeași categorie, negustorii de parfumuri, dansatorii și toate casele de joc.

Dimpotrivă, profesiunile care presupun o instrucție superioară sau prezintă o utilizare considerabilă, cum ar fi medicina, arhitectura, predarea lucrurilor serioase și decente, nu sunt deloc deplasate pentru acei care s-au pregătit să le profeseze.

Comerțul cu amănuntul, este un lucru josnic; comerțul purtat pe picior mare, în care se importă din diferite țări o mare cantitate de mărfuri, pentru a fi revândute fără înșelăciune, dimpotrivă, nu-i deloc un lucru de disprețuit. Marele negustor, care, mulțumindu-se cu câștigul său după ce a părăsit de atâtea ori marea pentru a cobori în port, părăsește, în sfârșit, și portul pentru a se odihni într-o vastă proprietate funciară, este chiar vrednic de elogii.

Dar, din toate sursele de câștig, nu exista alta mai bună, mai plăcută și mai vrednică de un om liber ca proprietatea funciară".

Citatul este destul de lung, dar plătește din plin locul pe care-l ocupă³⁴.

Fiecare poartă închisă de conservatoarea mână a opiniei publice, pentru elita societății, interzicându-i accesul spre prohibitele îndeletniciri - nici marele comerț, nici cămătăria, nu pot fi compatibile pretențiilor aristocratice - se deschide larg înaintea libertului. Otrăvită de disprețul pentru munca manuală, plebea înstărită urmează exemplul aristocrației, cedând terenul în domeniul activității manuale și mercantile. Mare parte din păturile de jos preferă din aceleași motive cariera armelor sau parazitismul pe seama statului și persoanelor influente, unor îndeletniciri care înjosesc. Chiar în domeniul muncii intelectuale, aristocrația nu înțelege să se consacre decât activității juridice și beletristice; profesiunile pedagogice, medicale, sunt onorabile, o consemnează și Cicero dar ... puțin convenabile orgoliului nobiliar.

Așa stând lucrurile, cuvintele lui Cicero ne lasă să întrevădem un vast câmp de activitate oferit priceperii și inițiativei libertului. Și dacă omul din lumea bună, dorește cu tot dinadinsul să exploateze domenii de activitate compromițătoare, trebuie să apeleze la o persoană interpusă, sclav sau libert al familiei, de cele mai multe ori, care având în vedere interesele stăpânului, nu și le neglijează nici pe ale sale.

Pentru a sfârși aceste considerații preliminare, adăugăm că pasajul ciceronian se mai pretează la o interpretare. Dacă diferitele îndeletniciri, pe lângă avantajii materiale respective, conferă totodată o anumită poziție socială în ochii opiniei publice, un

33. Cicero se referă la piesa lui Terentius, *Eunuchus*, II, 2, 26.

34. Cicero, *De officiis*, 42.

întreprinzător norocos, va tinde în urma unui pelerinaj mai mult sau mai puțin îndelungat de la o îndeletnicire la alta, calitativ superioară, să-și plaseze veniturile în proprietatea funciară, garanția unei vieți tihnite și mai ales, a unei bune reputații.

Setea de câștig și orgoliul merg mână în mână; ca atare, toate drumurile duc la proprietatea funciară, singura capabilă să confere un prestigiu aristocratic.

Debuturile pot fi oricât de diferite, țelul suprem rămâne același.

"În sfârșit, mărturisește Trimalchio, prin bunăvoința zeilor, am ajuns stăpân în casă și iacă, băgai și pe stăpânul meu în cofă. Ce să mai lungesc vorba, el mă lasă moștenitorul său împreună cu împăratul și căpătai o avere însemnată.

Totuși, nimeni nu se satură din nimic. Mi-a venit pofta să fac comerț ...

... Dintr-o singură călătorie câștigai suma rotundă de 10 milioane de sesterti.

Îndată răscumpărai toate pământurile care aparținuseră stăpânului meu, îmi construii o casă și-mi cumpărai cai și căruță. Pe tot ce puneam mâna creștea ca un fagure de miere ...

Afară de aceasta voi primi în curând o moștenire. Și dacă am norocul să-mi adaog și pământurile din Apulia la pământurile mele, atelajele și sclavii necesari.

După ce avui mai mult decât tot orașul unde mă născusem, lăsându-mi la o parte registrele, mă retrăsei din comerț, și începui prin libertți (ca unul care a urcat prea sus ca să-și mai poată permite luxul să se compromită) să dau bani cu camătă ...

Voi ajunge destul de bine în viață".

Și personajul lui Petronius conchide pe un ton realist, vrednic de eroii balzacieni:

"Credeti-mă: un ban ai, un ban prețuiești, și după cât ai, vei fi socotit. Așa-s eu, prietenul vostru, am fost broască, azi sunt rege ... etc"³⁵.

Furia de a aduna averi, se plânge Plinius, a pus stăpânire într-atât pe oameni, încât s-ar putea spune că nu ei stăpânesc averile, ci că ei sunt stăpâniți de ele.³⁶

Dar, până a ajunge la bogăție e nevoie de o luptă aprigă, îndârjită de concurență, și, de cele mai multe ori, debutul este cât se poate de modest. În orice ocazie însă, zelul și priceperea îl caracterizează pe libert.

"Vezi, îl informează un binevoitor pe unul din oaspeții lui Trimalchio, trecând în revistă libertții invitați "foarte groși la pungă", pe acela care stă în ultimul loc? Are azi o avere de 800.000 sesterti. Din nimic a făcut-o. Mai acum câtăva vreme căra lemne cu spinarea"³⁷.

Nu oricine se poate lăuda cu o astfel de ascensiune; o mare parte din masa libertină se consacră atelierelor manufacturiere, producției și desfacerii produselor, ocupații încredințate ei ca urmare a disprețului aristocratic manifestat în lumea romană pentru astfel de îndeletniciri. Amestecată cu lucrătorii și micii negustori plebei, această harnică și productivă pătură a populației, era stigmatizată cu înjositorul termen de **faex urbana** și ducea o existență precară.

Cicero, remarcând diversitatea lumii servile, constată că, făcând lista sclavilor unei case bogate, enumeri în același timp cele mai felurite îndeletniciri, începând cu meseriile calificate și sfârșind cu cele mai fanteziste roluri. Ce puteau să ajungă odată liberi, oameni care nu se pricepeau la nimic? Afară de cei care-și găseau un rost în anturajul patronului, majoritatea urma să-și caute o întrebuintare, înființând con-

35. Petronius, *Satyricon*, LXXVI.

36. Plinius, *Epistulae*, IX, 30 (către Geminus).

37. Petronius, *Satyricon*, XXXVIII.

curența mâinii de lucru satisfăcătoare. Unii înjghebează, asociindu-se, lectici de piață, adevărate taxiuri; fiecare oraș are o **castea lecticanorum** unde cletorul sărăcit sau aristocratul scăpătat găsec vehiculul de care au absolută nevoie ori de câte ori trebuie să salveze aparențele. "Alții deschid mici birouri de plasare, gata să închirieze pe timp scurt bucătari, grăjdari, cântăreți și dansatori."

În fine, nu puțini sunt aceia care-și asigură existența devenind hangii sau proprietari de case de joc. E o lume mărunță forfotind cu infrigurare în jurul unor câștiguri tot atât de mărunte.

Pe o treaptă calificativ superioară categoriei de care ne-am ocupat și provenind ades din rândurile ei, se situează libertul antreprenor. Rostovțev atrage atenția asupra faptului că în multe privințe, libertii epocii imperiale amintesc prin capacitate și îndeletniciri de vechii publicani ai Republicii. Dacă controlul riguros al puterii de stat în administrație a făcut imposibile câștigurile veroase de altă dată, există încă multe domenii de activitate, cu multiple posibilități de câștig. Politica edilitară a împăraților, inaugurată de Augustus ridică vaste șantiere, primul loc ocupându-l în această privință Roma și construcțiile portuare. De Ostia sunt legate nu numai numele lui Claudius și ale libertilor săi, ci și activitatea rodnică a diferitelor societăți. Într-una din odele sale, Horațiu ne prezintă Roma ca un imens șantier. Nero, Flavii, Traian, au fost împărați constructori; Plinius, din îndepăratata Bithynie cere împăratului arhitecți.

Nu numai atât; libertăți clădesc și la comandă și din proprie inițiativă. Se ridică locuințe, silozuri, teatre chiar, de speculă.

La Ostia în vremea lui Titus, se prăbușesc mai multe clădiri aparținând unor liberti bogați, clădiri care fuseseră ridicate în grabă.

Lăcomia unui libert a pricinuit o catastrofă, relatată de Tacit; aceasta pare să fi impresionat profund opinia publică, cu atât mai mult cu cât graba în construcțiile de speculă începea să se afirme ca un viciu general.

Un oarecare Atilius, ridicase la Fidenae un amfitratu pentru a da o reprezentație de gladiatori; lucrul făcut în pripă a costat zeci de vieți omenești, spectatorii căzând victimă unei construcții defectuoase. Mobilul unei astfel de construcții ne este dezvăluit și criticat în câteva rânduri. "Cum nu se apucase de această întreprindere din bogăție prea mare sau pentru a-și face partizani, ci din vânarea unui câștig murdar, el nu așezase temeliile amfiteatrului pe un pământ solid și nici nu legase cheresteaua printr-o fierărie puternică"³⁸.

Ar fi o greșeală să generalizăm însă aceste cazuri nenorocite; ele sunt relatate, trecându-se sub tăcere alte realizări demne de a fi menționate, potrivit motivului binecuvântat că lumea e ușor frapată de tot ce e senzațional, trecând sub tăcere obișnuitul oricât de merituos ar fi.

Trebuie să conchidem mai degrabă că acești liberti aduceau în muncă un spirit de pricepere și râvnă, apreciat de oamenii competenți; faptul că statul încerca³⁹ să canalizeze elementele harnice libertine spre construcții terestre și navale e o dovadă grăitoare în acest sens.

De aceleași calități au dat de altfel dovadă și în exploatările miniere, unde, cum

38. Tacitus, *Annales*, IV, 62.

39. Libertii cetățeni obțineau încă din vremea lui Augustus dreptul de a purta inel de aur dacă aveau cens ecvestru și construiseră clădiri de interes obștesc sau nave. Latinii junieni puteau dobândi cetățenia dacă printre alte clauze, construiseră o casă, o moară sau o navă.

putem desprinde din **Lex Vipascensis**, concesionarii foloseau, în mare parte, mâna de lucru servilă și libertină, pe baza legăturilor patronale.

Folosind un termen modern, libertii au dat experti în materie de exploatare miniere. Un libert a fost acela, care însoțindu-l pe Policlytus în Britania, a atras atenția asupra valorii economice a antracitului din această țară; ca și Teofrast, Icelus preconiza înlocuirea mangalului cu "**carbo fossilis**".

În timpul lui Nero, în insula Ictis (Isle of Wight de azi), s-a înființat un post de control care supraveghea trecerea minereului de cositor în Gallia, verificând calitatea metalului; personalul care-l deservea era format din liberti.

Numai în ultimii doi ani ai domniei lui Claudius, câțiva liberti, prin exploatarea minelor de mercur de la Sisapo, au realizat câștiguri fabuloase, punându-le în valoare zăcămintele.

Nu mai puțin energic și fructuos au activat libertii în domenii de minoră importanță economică, dar bucurându-se la vremea lor de mare căutare. Un **lanista** priceput, un **dominus factionarum** cu faimă realiza cu gladiatorii sau cu conducătorii săi de care câștiguri frumoase, rivalizând cu echipele de gladiatori ale statului sau ale opulentei aristocrații.

Cum oamenii și-au permis în toate vremurile o oarecare afișare de lux postum, macabra îndeletnicire a pompelor funebre oferea și în antichitate o sursă sigură de venit. La banchetul lui Trimalchio figurează și un antreprenor de pompe funebre, sărăcit de bunii săi prieteni dar care fusese, la vremea lui, om cu stare:

"A avut odată un milion de sesterti, dar era cât pe aci să dea faliment. Nici părul din cap nu e al lui, cred. Nu-i însă vina sa, căci nu se găsește om mai bun ca el.

Libertii cei criminali sunt de vină, ei, care i-au pus mâna pe tot"⁴⁰.

Ca bun cunoscător al vremii sale, Petronius dă cifre respectând proporția realității; ori, o îndeletnicire aducând venituri care ating milionul de sesterti e departe de a fi mediocră ca rentabilitate.

În privința marelui comerț, așa cum îl înțelegea lumea romană și-l definea prin gura lui Cicero, din punctul nostru de vedere ne interesează un singur aspect și anume, în care ramuri au excelat libertii, concurând cu succes confrății ingenui? Oamenii aceștia, care au învățat să prețuiască libertatea prin sclavie, care și-au mângâiat zeci de ani de robie cu refrenul "când oi fi liber" ... pun în tot ce fac o notă de originalitate și dârzenie specifică.

Dacă lăsăm la o parte libertul, mare proprietar, desfăcându-și produsele printr-o întregă filieră de sclavi și liberti, se impune de la prima privire, negustorul de sclavi.

Câmpul de acțiune al negustorilor de sclavi (**venalicii**) e tabutat de opinia publică pentru onestul ingenuu; ca urmare firească, o îndeletnicire în plus rezervată fostului rob: comerțul cu robi. Urmărind armatele romane sau cumpărând prizonieri în massă de pe principalele piețe - Roma, Delos - negustorul de sclavi e de multe ori un adevărat șef de întreprindere, cu o rețea întregă de agenți, achizitori și paznici, rețea cu zeci de ramificații care duc invariabil la aceiași furnizori: unul oficial, ostașul roman, celălalt clandestin, ținut la respect de puterea romană: piratul.

Adevărat negustor, se pleacă la capriciile clienților, se orientează după cerințele modei. Pentru o marfă rară se transformă într-un Odyseu, cutreierând meleaguri

40. Petronius, **Satyricon**, XXXVIII

străine și jucând rolul de negustor cinstit sau răpitor samavolnic, după împrejurări.

Când Bretonii reginei Brudica s-au răsculat, victimele cele mai numeroase au fost dintre negustori.

Tot din lumea libertilor se recruta o tagmă destul de ciudată de comercianți, negustori de peruci, care realizau câștiguri considerabile, furnizând elegantelor vremii mărețe coafuri germanice.

Desigur, ar fi foarte interesant să urmărim libertții și în alte domenii de activitate comercială; lucrarea ar lua însă proporții prea mari, intrând în domeniul vast și complex al comerțului din imperiul roman; socotim că este mai recomandabil să ne limităm, cum am și făcut, la ceea ce este caracteristic, propriu, lumii libertilor.

Dezvoltarea comerțului cu cerințele sale implică, în condițiile economiei sclavagiste, capitalul cămătăresc. Temut și urât, cămătarul e în egală măsură necesar.

Latifundiarul hărăzește prisosul de bani camătei, împrumutând, bineînțeles, prin terța persoană, ca să nu se compromită. Trimalchio se lăuda că procedase întocmai.

Cămătarul de meserie vizează, numărându-și banii, deliciile vieții de la țară. E mirajul proprietății funciare, despre care am mai vorbit.

Horatiu schițează, în epoda a II-a (**Ruris deliciae**) cu multă măiestrie și umor nostalgia rustică ce chinuie calculata făptură a cămătarului Alfius. Inglodat în aridele operații uzurieri, Alfius are viziuni rustice din cele mai ispititoare, dar, "gata, să se facă agricultor, încasează în ziua idelor toate fondurile, pe care, la calendele, le va plasa din nou". N-avem decât să ne închipuim sutele de Alfii numărând cu înfrigurare banii, amânând de la o scadență la alta, schimbarea de viață mult dorită; țelul suprem rămâne același, chiar dacă numai puțini îl ating.

Luxul nobiliar și existența precară a micului producător, silit să recurgă la împrumut în orice împrejurare neprevăzută, au fost aliații credincioși ai cămătarului.

Vedius Pollio, libertul ajuns cavaler și prieten al lui Augustus și-a dobândit imensa avere prin camătă, ruinând reprezentanți iluștri ai aristocrației romane. Senatorul Ronnius atrăsese invidia tuturor ca posesor al unui opal de mărimea unei alune; bogăția l-a costat sentința de condamnare din partea lui Antonius și s-a salvat luând calea pribegiei. Frumoasa bijuterie în valoare de două milioane de sesterti, a fost ceva mai târziu dată pentru stingerea datoriilor de fiul acestuia unui cămătar rudă cu Menas, el însuși libert al lui Sextus Pompeius. Plinius ne-o înfățișează pe Lollia Paulina, una din soțiile lui Caligula, purtând la serbarea unei logodne bijuterii în valoare de 40 milioane sesterti, podoabe ale familiei și rod al expedițiilor bunicului ei, Marcus Lollius, în Orient. Nepotul Lolliei trebuia să părăsească senatul în timpul lui Claudius, ne mai având censul respectiv, după ce lăsase în mâinile câtorva cămătari nu numai propria-i avere, ci și întreaga moștenire a Lolliei. Callistus, unul din libertii lui Caligula și complicitii ucigașilor patronului său, devenit sub Claudius **procurator a libellis**, a ajuns în posesia acestor bijuterii de familie, în urma unor speculații cămătărești.

Cetățile peregrine Apisa, Thaco, Tepelle, Thibica și Thugga au făcut o plângere colectivă împotriva unor cămătari romani, care în câțiva ani le jefuiseră crunt, pretinzând dobânzi fabuloase. Afacerea a fost însă clasată, deoarece cămătarii acuzați erau libertii lui Felix, fratele atotputernicului Pallas.

Și iată-ne ajunși cu expunerea noastră la mult dorita Arcadie a tuturor, cămătari, negustori, întreprinzători lipsiți de scrupule.

După tot felul de speculații, un Trimalchio, Alfius sau neastâmpăratul negustor

care în lupta cu "valurile icariene și vânturile Africii, proslăvește liniștea câmpiilor"⁴¹ devin proprietarii unor domenii "atât de întinse cât le pot străbate ulii în zbor"⁴².

E drept, alături de ei, în imediată vecinătate își duce existența megieșul mai puțin bogat, proprietarul mijlociu de pământ și acolo unde a mai rămas, micul agricultor.

Pentru cel din urmă, vecinătatea marelui latifundiar e de-a dreptul funestă. Nimic nu putea sta în calea unei lăcomii brutale și nesățioase.

"Pământul tău, se adresează Horațiu întregii tagme printr-un singur om, nu-ți mai ajunge, ci te pregătești să cotropești malurile în care valurile mării, la Baia, se sparg cu furie. De ce, neobosit, să smulgi pietrele de hotar ale ogorului vecin? De ce lăcomia-ți te face să încalci haturile clienților tăi? Uite la soțul cu nevasta sa pe care tu îi gonești, ducând cu ei doar Penații și copilașii în zdrențe."⁴³

Cât despre proprietarul mijlociu, cu prejudecățile sale conservatoare și adesea aristocratice, nu poate fi un rival pentru fostul negustor sau cămătar care aduce odată cu el în noua sa indeletnicire ceva din îndrăzneala și inventivitatea fostei sale ocupații. Înconjurat de sclavii și libertii casei, muncește și trăiește credincios idealului exprimat atât de clar de Horațiu. "Ce-ai mai putea să dorești altceva scumpului tău copil, în afara unei mame iubitoare, decât înțelepciune și o exprimare plăcută, amabilitatea, gloria, o sănătate adevărată, și o existență netulburată asigurată de resurse de trai cinstite!"⁴⁴.

În altă parte, Horațiu, vorbind în numele unei întregi categorii de iubitori ai tihnei adaugă: "Nu-mi plictisesc prietenul atotputernic cu cereri ambițioase; pentru a fi fericit îmi ajunge mica mea proprietate sabină"⁴⁵.

Iată-l și pe Caius Castricius Calvus, cu un adevărat program de viață rustică dăltuit în piatra unei inscripții, dezvoltare în ultimă instanță a leit-motivului odelor horațiene.

"Caius Castricius Calvus, fiu al lui Titus, tribun militar din tribul Stelatina, proprietar de pământ și stăpân bun al unor liberti de treabă, în special al celor care-și lucrează bine și conștiincios ogoarele și care, ceea ce constituie sarcina cea mai de seamă a agricultorilor - trăiesc din propriile lor mijloace, au hrană îndestulătoare, și-și îngrijesc gospodăria. Cine vrea să trăiască într-adevăr bine și așa cum se cuvine, trebuie să țină seama de aceste reguli de conduită în viață. Lucrul principal este să fii credincios. Trebuie să-ți iubești stăpânul, iar pe părinți să-i respecti, să-ți ții cuvântul dat, să nu jignești pe nimeni, pentru ca nici tu să nu fii jignit.

Cine este curat la suflet și credincios, acela își va trăi viața fără greutate, într-un mod plăcut, în bună dispoziție și se va bucura de stimă.

Toate acestea vi le spune un om de la țară, crescut nu la școala filosofilor, ci primind învățătura de la natură și din viața de toate zilele"⁴⁶.

"Principalul este să fii credincios; ... să-ți iubești stăpânul".

Trimalchio și cei deopotrivă cu el ar fi răs batjocoritor în fața unor asemenea afirmații; da, și el își iubise stăpânul și chiar stăpâna, într-un anumit fel. L-a iubit așa mult, încât a fost o zi mare pentru el, atunci când "și-a pus stăpânul în cofă". "Principalul este să fii credincios" ...

41. Horațiu, *Ode*, I, 1.

42. Petronius, *Satyricon*, XXXVIII

43. Horațiu, *Ode*, II, 18 (Către un bogat zgârcit).

44. Horațiu, *Epistole*, I, 4 (către Albius Tibullus).

45. *Ode*, II, 18.

46. *CIL*, XI, 600

Principalul pentru Trimalchio, este cu totul altceva; a mărturisit-o singur cu nerușinată jovialitate: "Credeți-mă, un ban ai, un ban prețuiești, și după cât ai, vei fi socotit ..."

Nici el nu a crescut la școala filosofilor, e adevărat; dar dascălul i-a fost mult mai aspru; școala lui Trimalchio a fost sclavia și mai curând concurența, zbuțimul plin de inițiativă al vieții negustorești, neobosita chiverniseală cămătărească. A trecut prin toate, și de la toate a învățat câte ceva, lucruri care nu se uită niciodată; dar mai presus de toate nu poate uita că a fost o vreme când valora în ochii lumii nu mai mult decât "o broască".

Trimalchio are pământ mult și lasă să se înțeleagă că e tare mândru de vastele-i proprietăți; sclavi, dintre care "nici a zecea parte nu-și cunosc stăpânul"⁴⁷. Sunt semnele manifeste ale unei opulențe de mult râvnite. Dar Trimalchio mai are ceva deosebit, care-l face superior mândrului latifundiar ingenuu; știe să agonisească și să pună în valoare orice. E un adevărat artist în felul său.

"Să nu crezi că el cumpăra ceva", ne informează Petronius prin gura unui personaj. "Toate se produc la el acasă; făină, lână, portocale verzi, piperul; chiar și lapte de găină de-i căta, ai să găsești. Lâna ce se produce la el, nepărându-i-se bună, a pus să se cumpere berbeci de Tarent și i-a băgat în turmă, spre a-i îmbunătăți soiul. Ca să aibă acasă miere de Attica, porunci să i se aducă albine de la Atena".

Dacă nu știe prea bine regulile de comportare și se încurcă în amănunte mitologice, Trimalchio se pricepe de minune în treburile gospodărești.

Ca personaj, Trimalchio e rezultatul unui reușit proces de tipizare. E libertul în carne și oase văzut de ochiul ager al unui om cu îndelungată practică socială și prezentat nu fără o doză de malițiozitate.

Trimalchio, îmbunătățindu-și rasele de animale și îmbogățindu-le cu noi varietăți, este pentru noi libertul la lucru, punându-și amprenta specifică și în acest domeniu de activitate. Pe el nu-l apasă ca o moștenire sacră **mos majorum** și nu-l încătușează o lume; dimpotrivă, e conștient că de la el și prin el începe totul. Veșnic nemulțumit cu ce are și ce a realizat, este pururi în căutarea mai-binelui.

Și mai-binele, poate fi pentru unii dușmanul binelui, dar e cu certitudine prietenul credincios al progresului.

Libertul care luptă din motive egoiste, "ca să producă totul la el acasă" contribuie, fără s-o știe, la propășirea economică generală, la dezvoltarea autarchică a latifundiului roman.

Cămătarul din epoca lui Horațiu manifestă aceeași înclinație. Din îngusta magherniță, visează câmpul roditor, care asigură cultivatorului tot ce are nevoie. A-i da toate bunătățile care se servesc la Roma pentru "măslina culeasă de pe crăcile celor mai frumoși măslini **ai lui** sau iedul din turmele **proprii**"⁴⁸.

Mulți din libertii imperiali, au avut domenii faimoase prin veniturile aduse și fermajul rațional practicat acolo.

Narcissus s-a vădit și cu acest prilej, energic și sârguincios, ca în actele sale politice, alimentând piața cu mrețele din iazurile sale și trecând printre cei mai mari crescători de păuni.

47. Petronius, *Satyricon*, XXXVIII

48. Horațiu, *Ep. II*, *Ruris deliciae*.

Activând cu pricepere și multilateral, libertii s-au impus în viața economică.

Izvoarele sunt însă zgârcite cu noi în această privință. În primul rând fiindcă istoricii antichității au manifestat puțin interes pentru problemele economice, în al doilea rând, pentru că, după cum am mai văzut, se bucură de mai mare interes un gladiator celebru sau un otrăvitor de meserie, decât pașnicul întreprinzător.

Mai există însă o cauză vrednică de luat în seamă. Libertii sunt ca o generație spontanee fără urmași de aceeași condiție. **Mater sine prole, proles sine matre**, libelul are o activitate efemeră, viața unui om, greu de afirmat în ochii istoriei obișnuită să înregistreze procese afectând zeci de generații.

Toate străduințele, toate înfăptuirile unui libel, trec odată cu moștenitorul său în patrimoniul lumii ingenui.

Putem doar conchide, că această categorie totaliza însemnate resurse materiale, progresând spre marea nemulțumire a ordinilor privilegiate. Scurta biografie a libelului Crysanthos trădează întreaga îngrijorare și animozitate a lumii ingenui provocată de spectaculoasa ascensiune individuală și colectivă a libelilor.

"De la o para a început să-și facă averea și ar fi fost gata să scoată din ... (urmează un termen intraductibil) un sfert de ban cu dinții. Și așa a crescut, a tot crescut ca un fagure de miere. Cred că a lăsat vreo sută de mii de sesterți în bani sunători"⁴⁹. Sunt rânduri scrise de prietenul împăratului care la rândul său, mărturisea bogatului Seneca:

"Și oricât de mari ar părea, (darurile mele) mulți au dobândit și mai mari, fără să fi avut meritele tale. Mi-e rușine să citez libelți ce sunt mai bogați. Mi-e rușine, că, deși ești cel dintâi în inima mea, nu-i întreci încă pe toți în avere"⁵⁰.

Posesori de averi fabuloase, libertii își vedeau ambiția țărnută tocmai în acel domeniu de activitate către care ținteau cele mai îndrăznețe planuri ale lor; barajul legilor și prejudecăților era însă de netrecut.

Și cu toate acestea, o poartă le va fi deschisă și spre viața politică de o mână binevoitoare, transformându-i din solicitori nerăbdători în solicitați căutați.

Numai că, printr-o ironie a istoriei, și aici sunt chemați tot ca libelți prinși în mrejele legăturilor și obligațiilor clientelare, să îndeplinească ceea ce omul liber, cu prejudecățile sale învechite, n-ar fi vrut și nu s-ar fi pretat să facă.

Ca și în viața economică, libertii sunt chemați ca elemente de umplură și se vor vădi executori inteligenți și inovatori de elită.

Mai înainte de a intra în acest domeniu să spunem ceea ce socot că este esențial despre alte două ramuri de activitate în care s-au afirmat libertii: armata și viața intelectuală, pepiniere de colaboratori inteligenți și auxiliari utili în marea operă de guvernare a împăraților romani.

De la Augustus și până la Hadrian, când ne oprim cu expunerea noastră, cerințele militare ale imperiului roman au crescut simțitor.

Împărații dinastiei Julio-Claudine, au dat dovadă de reale calități diplomatice și administrative dar, cu toate că s-au sprijinit pe armată n-au fost conducători de oști. Nici talentatul general Tiberius n-a făcut excepție. Politica germanică sau partică a Romei, dirijată de împărați cu succes, e legată în același timp de victoriile unor generali care au fost mai mult decât niște simpli subordonați: Tiberius, când era doar fiul

49. Petronius, *Satyricon*, X L III

50. Tacit, *Annales*, XIV, 55.

adoptiv al lui Augustus, Drusus, Germanicus, Agricola, Corbulo.

Ori, e greu de presupus această situație să aibă de bază doar incapacitatea militară a Caesarilor. Cauza pare să fi fost cu totul alta.

În lupta cu cerbicia aristocratică a senatului, căutând formule și remedii noi în opera de guvernare, împărații rămâneau totuși, ei însăși, reprezentanții celei mai autentice nobilimi de sânge.

Deveniți Julii prin adopțiune, adăugau proaspătului prestigiu dobândit de Caesar și Augustus, vechiul orgoliu al Claudiilor.

Erau, folosind un termen francez foarte potrivit "mari seniori", mândri de strămoșii, care chiar dacă nu coborau din zei, cum pretindeau poezii acreditând vechi legende familiare, aveau incontestabile drepturi ctitoricești.

Această **forma mentis** proprie Claudiilor, care nu a scăpat unui Suetonius sau Tacit, se manifestă în atâtea domenii, cu atâtea prilejuri. Tiberius închis într-o reținere aristocratică, afectând simplitatea eroică a unor vremuri de mult apuse, Germanicus înfruntând revolta soldaților, Claudius, chiar timidul Claudius, amintind cu mândrie senatului legendarul descălecat al ginții lui Atta Clausus, rămânând în vorbă și faptă aristocrați.

Ca atare, armata, continuând să fie un element principal, trebuia să se întoarcă, ca disciplină, la vechea tradiție republicană. Între ofițerii superiori, reprezentanți ai ordinelor senatorial și evestru și trupă, recrutată din păturile de jos ale cetățenilor, nu avea ce căuta familiaritatea. Ofițerul inferior, centurionul, și diferitele categorii de sub-ofițeri, asigurau legătura între cadrele superioare de conducere și masa soldătimii. Pe când soldatul e un profesionist, în rândul ofițerilor numai cei inferiori sunt militari de carieră; posturile de conducere rămân monopolul aristocrației, ceea ce face din ofițerul superior, tribun militar sau legat, musafir venit să satisfacă stagiul necesar.

În armata romană, nu trupa, ci ofițerii sunt în termen.

Între veteranul acoperit de răni și tânărul comandant există o distanță pe care n-o pot înlătura pericolele și ostenețile comune; tonul vlăstarului împărătesc înfruntându-și soldații este cel al unui stăpân mândru, conștient de drepturile pe care i le conferă, pe lângă calitățile ostășești, obârșia aleasă. Germanicus acceptă să fie idolul soldatului, dar, totodată, refuză să se supună capriciilor lui. Soldatul încetase să mai fie menajatul **commilito** din vremea lui Caesar și a locotenenților săi.

De-abia evenimentele care au urmat morții lui Nero, aduceau armata pe primul plan, ca for suprem, hotărând în ultimă instanță alegerea împăratului; Vespasian, Titus sunt în primul rând generali; Nerva consemnează prin alegerea făcută în persoana lui Traian cerințele vremii în fața cărora trebuia să se plece atât el cât și tradiționalistul ordin senatorial. În lunga sa călătorie prin provincii, Hadrian manifestă un interes deosebit pentru armată; împăratul asistă la reviste, manevre și diverse aplicații, judecând totul cu ochiul unui bun cunoscător și făcând o analiză amănunțită în ordine de zi care au mulțumit și exigențele specialiștilor militari moderni.

Armata romană imperială continua să rămână o armată cetățenească, trupele auxiliare fiind afectate legiunilor respective.

Încă din vremea republicii accesul libertilor în armată a fost interzis.

După furtuna războaielor civile, Augustus și-a făcut simțită activitatea de restaurator și în armată, care prin importanța pe care o prezenta nu putea să rămână în afara marelui curent de reforme augustiene.

Pe lângă măsurile de ordin disciplinar, care reinviau vechiul sistem de pedepse și

recompense din alte vremuri, Augustus a epurat cadrele armatei de liberti. Motivul, după cum precizează Suetonius (**Augustus**, 24-25) a fost ridicarea prestigiului armatei. În problema armatei, ca și în cazul acordării cetățeniei, lumea ingenuă manifestă aceeași intransigentă când era vorba de libert.

Soarta tragică a soldaților sclavi și liberti din armata lui Sextus Pompeius este o dovadă în plus că odată ieșită din criză, lumea romană înțelegea să aducă totul pe făgașul tradițional.

Când barbarii din Pannonia și de la Rhin⁵¹ au făcut pe romani să retrăiască "groaza cimbrică", s-a făcut din nou apel la liberti. Măndrele acvile ale legiunilor au văzut atunci sute de sclavi cumpărați în grabă de la stăpânii lor, intrând în rânduri ca cetățeni. Dar, pentru ca libertii dezrobiți în pripă să poată fi legionari, au trebuit împrejurări cu totul excepționale; Augustus însuși declarase, că, dacă nu vor fi luate măsuri, barbarii vor fi la porțile Romei în zece zile.

Opinia publică nu înțelegea însă să tolereze, în condiții normale, ceea ce căpătase în cazuri de forță majoră. Când Augustus luase inițiativa pomenită mai înainte, voci oficioase din aristocrație s-au grăbit să-l felicite.

Numirea libertului transfug Menas ca tribun militar a stârnit în schimb proteste vehemente. E drept că Menas îl trădase de două ori pe Sextus Pompeius, patronul și binefăcătorul său. Câți senatori și cavaleri nu făcuseră însă la fel, trecând fără scrupule dintr-o tabără în alta? Nu, nu trădătorul, de două ori trădătorul, cum îl numește Appian, supărase opinia publică, ci libertul.

Timidiul Horațiu, l-a atacat pe libertul care se bucura de favoarea lui Augustus, făcându-se ecoul nemulțumirii generale:

"Degeaba te fălești cu bogățiile tale; averea nu schimbă obârșia. Nu vezi cum te plimbi în lung și lat pe "Calea sacră" (**via sacra**), cu toga-ți lungă de șase coți, cum din toate părțile fețele pline de indignare ale cetățenilor se întorc cu repulsie?"

Și după ce printr-o abilă comparație pune față în față, ca într-o confruntare, trecutul josnic al lui Menas cu revoltătoarea splendoare a situației lui prezente, Horațiu își sfârșește pateticul rechizitoriu cu o vehemență sunând destul de ciudat în gura unui fiu de libert:

"La ce bun se mai echipează o flotă formidabilă și se înarmează atâtea vase împotriva piratilor și sclavilor (e vorba de rămășițele pompeiene) când Menas, josnicul Menas, este tribun militar?"⁵².

Respinși de la cariera armelor la ei acasă, unii liberti și-au dovedit aptitudinile militare dincolo de granițele romane.

Regii și tetrarchii statelor clientelare, care se găseau ei înșiși în dependență față de Augustus, au primit la curtea lor cetățeni romani, care le-au adus însemnate servicii. Străinii de la curtea lui Heros de care pomeneste Nicolae din Damasc, puteau să supere fanatismul castei sacerdotale iudaice, dar pentru rege erau sfetnici valoroși și căpitani destoinici. Mai mulți liberti ai fostului prefect al Egiptului, Gallus, au ocupat grade

51. În vederea campaniei din Pannonia a fost alcătuită o armată numeroasă sub ordinele lui Tiberius la Siscia. Efectivele erau următoarele: 10 legiuni, 70 cohorte auxiliare, 10 escadroane de cavalerie, 10.000 veterani, cavaleria fracă și un mare număr de voluntari. Majoritatea acestor voluntari trebuie s-o fi format libertii, deoarece Velleius Paternus, **Historia Romana**, II, 13, 1, ne informează că celelalte categorii sociale întâmpinaseră cu răceală apelul lui Augustus.

52. Horatius, **Epode**, I, 4, împotriva lui Menas, libert al marelui Pompei.

superioare în armata regelui Herod. Un alt libert roman, Felix, a fost unul din principalii ofițeri ai lui Juba al II-lea. Pionieri ai lumii romane pe meleaguri străine, libertii se încadrau prin activitatea lor în politica externă augusteană, pentru care erau pregătiți alți pionieri, meniți să poarte coroană în pepiniera regală cu mlădițe lagide.

După cum vom vedea și în cazul servirilor, societatea romană ori de câte ori a interzis libertilor accesul la o demnitate oarecare, le-a permis să-și aline orgoliul cu ceva asemănător, sau, exprimându-ne plastic, cu un surogat. Legile care-l opreau pe libert să fie soldat, nu-l împiedicau să fie pompier. Dimpotrivă: ne amintim că libertii latini junieni puteau dobândi cetățenia romană făcând armata (în text **militia**) în **Cohortes vigilum**. Inferioare corhotelor urbane și rezervate doar sclavilor publici și libertilor, **cohortes vigilum**⁵³ erau totuși, cel puțin ca organizare, o copie a armatei regulate, cu tribuni și un comandament suprem, **praefectus vigilum**.

Mai puțină exigență pentru componența socială, au manifestat Romanii în privința flotei.

Cu misiune de poliție și operativ defensivă, serviciul în flotă era privit inferior celui din armata terestră.

Trupa se recruta la începutul imperiului din "**familia imperatoris**". Împăratul Claudius a atras mase de libertii junieni și peregrini, asimilând serviciul din flotă cu cel din corpurile auxiliare, ceea ce revine a spune că la sfârșitul stagiului, marinarii (**milites classici** sau **classarii**) dobândeau odată cu **honesta missio** și dreptul de cetate, ca răsplată pentru cei 26 de ani serviți.

În fine, printr-o măsură din timpul lui Hadrian, încă de la intrarea în flotă, peregrinii dobândeau dreptul latin.

După locul ocupat în dispozitivul de luptă al vasului, **classici** se împărțeau în personal navigant și infanterie de marină (**milites**), personalul navigant cuprinzând lopătarii (**remiges**) și velierii (**nautae**). Personalul navigant se recruta, potrivit criteriilor stabilite în timpul domniei lui Claudius, printre peregrinii din provinciile maritime imperiale (Sardinia, Bithynia, Pont).

Infanteria de marină, se recruta mai mult dintre libertii, putând fi utilizată ca detașamente terestre (**vexillationes**) sau încorporată în legiuni de marină, considerate ca auxiliare. Nero a creat legiunea I Adjutrix, Vespasian a II-a, ambele intrând în cadrele permanente ale armatei terestre. Tot această infanterie de marină în anumite misiuni terestre acționa ca un fel de unitate de pionieri, executând lucrări de terasament.

Marina militară era împărțită în escadre având afectate porturile respective cu personalul de deservire necesar, de origine, în cea mai mare parte, libertină.

53. Fiecare cohortă avea un efectiv de 1000 oameni divizat în 7 centurii. Cohortele de **vigiles** (de pompieri) erau repartizate în cele 14 sectoare, având corpuri de gardă dotate cu materiale pentru stingerea incendiilor (**centores, siphones, perticae, scalae**). Din aceste cohorte se recrutau și gărzile închisorilor, băilor și magazinelor.

ESCADRA(classis)	CATEGORIA	BAZE	ARSENALE
De la Misenum ⁵⁴	Centrală	Misena (Campania) Ostia Centumcellae (Latium) Aleria (Corsica) Frejus.	Ostia Frejus (arsenal principal până la Favii; loc de staționare a unei escadre care s-a desființat).
De la Ravenna	Centrală	Aquileia Ravenna	Aquileia
Din Pontul Euxin (Pontica)	Provincială	Trapezunt	
Africana		Patzulare	
Britannica(Claudiu)			
Alexandrina		Alexandria	
Germanica ⁵⁵		Mogontiacum (Maienta)	
Pannonica			
Moesica			

Din toate cele spuse până acum, rezultă că descrierea cadrelor de război necesită un personal numeros și specialist în mai multe direcții, peregrinii constituind majoritatea personalului navigant, libertii, și aici trebuie să vedem în primul rând pe Latini, furnizând grosul infanteriei de marină.

Libertii cu drept de cetățenie romană dădeau cadrele de conducere, cu unele restricții în privința posturilor superioare, de care chiar înalta bunăvoință imperială pare să fi ținut seamă. Din tabelul care urmează rezultă accesibilitatea libertilor la gradele inferioare și superioare în momentul definitivării organizatorice datorită măsurilor competente luate de împăratul Claudius.

54. Tacit, *Annales*, XIV, 3.

55. Tacit, *Annales*, II, 83.

Gradul	Naviganți		Servicii terestre	
	Naviganți propriu ziși	Trupe de marină	Trupe de marină	Personal tehnic
principales (subofițeri)	gubernator (cârmaci) proreta (pilot) armorum custos (armurier)	sub optio optio	sub optio optio	armorum custos posturi rezervate ordinului ecvestru.
ofițeri	trierarchus (căpitan)	centuriones classici (cat. companiei de debarcare).	centuriones	praepositus reliquatione classis (căpitan de port).
amirali	- praefectus (amiral) - subpraefectus (viceamiral) - archigubernus (contraamiral)			

Poziția de inferioritate a soldatului din flotă față de cel din armata terestră își găsește o bună ilustrare a normelor disciplinare constituind sistemul de recompense și pedepse.

Pedepse	Recompense
<p>- Exauctoratio (concediu infamant) putea fi însoțit, spre deosebire de armata terestră, de pedeapsa corporală; procedura amintea de flagelarea libertilor și sclavilor în urma unei sentințe date de "tribunalul celor 3 magistrați"</p> <p>În cazul nostru, sentința era dată de comandantul respectiv și executată în fața frontului, în timp ce un crainic făcea cunoscut verdictul.</p> <p>- Reangajatul (evocatus) putea fi degradat.</p>	<p>- Spre deosebire de armata terestră marinarul nu poate primi "insigna".</p> <p>- Phalerae-le (decorații) nu pot fi decât de argint.</p> <p>- Nu are drept la missio-gratiosa (concediere de favoare).</p>
- Pot fi supuși la pedepse infamante și	- Dintre insigna (inelul de

concediere infamantă
(*missio gnomiosa*)

aur, **parazonium, vitis**);
centurionii și trierarchii
nu au drept decât la
parazonium.
Excepție face căpitanul
de port care, în calitate
de membru al ordinului
ecvestru, are drept la inel
de aur și tunică (**angusti-
clavia**).

Gradele superioare au drepturi onorifice identice cu cele respective din armata terestră.

Organizarea flotei din timpul lui Claudius, la inițiativa împăratului, după cât se pare sfătuit de anumite elemente din anturajul său, este rezultatul unui îndelungat proces în care, principii s-au grăbit să valorifice ceea ce fusese verificat ca practic și util prin experiență.

Sextus Pompeius, care cu câteva excepții de trădare notorie, fusese viu secondat de libertii tatălui său în epoca de guvernare, s-a folosit cu succes de aceștia, în rezolvarea multiplelor probleme.

Flota pompeiană, deservită de echipajele servile, s-a achitat cu succes în diferite misiuni sub comanda libertilor Menecrates și Democrat.

Războiul presupune nu numai o sângeroasă înfruntare, ci, în același timp, împrumutul de experiență între beligeranți; Augustus și statul său major aveau să-și amintească unele lecții.

După pacea de la Brundisium, când Octavian a vrut să reia Sardinia de la Sextus Pompeius, a încredințat comanda flotei și trupelor de debarcare libertului său, Helenus⁵⁶.

Pentru lichidarea rămășițelor pompeiene, a pus tot un libert în postul de amiral, pe celebrul Menas.

Dar cum, ori de câte ori a tras sabia, a făcut-o în numele vechilor tradiții republicane, Augustus a căutat să împace oarecum cerințele vremii cu tradiția. Flota care învinsese pe cartaginezi și mai târziu asigurase supremația Romei în Mediterana, nu fusese comandată de liberti. Când stărpise pirateria, Pompeius încredințase comanda escadrelor unor ofițeri încercați.

Ca atare, Augustus s-a conformat respectând forma: Menas a fost făcut cavaler și tribun militar. Opinia publică a reacționat, după cum am văzut, vehement; avea să mai reacționeze și cu alte ocazii. Principalul este că formula fusese găsită și va fi aplicată și de ceilalți împărați. Reforma Claudiană rezerva postul de amiral ordinului equestru, ridicând formal o barieră în calea libertilor; o înaltă favoare era însă suficientă pentru a ridica la gradul de amiral libertul intrat în rândurile ordinului equestru.

Când Nero a vrut să-și suprimpe pe Agrippina, libertul Anicetus s-a oferit; era, după cum ne indică Tacit în sumara prezentare cu care-l învrednicește pe acest călău

56. Dio Cassius, *Ist. Rom.*, 48, 30; Appian, *Războaiele civile*, v. 66.

voluntar, comandantul flotei de la Misenum și "ura pe Agrippina atât pe cât era urât de dânsa"⁵⁷.

Anicetus și-a îndeplinit misiunea fiind secondat de alți doi ofițeri de marină: trierarhul Herculeius și centurionul Oboritus⁵⁸.

Dacă adăugăm la toate acestea că Anicetus "il crescuse pe Nero"⁵⁹, ne dăm perfect seama care erau criteriile după care se conduceau împărații în alegerea prefectilor flotei. În același timp, libertții se disting ca elemente de încredere de prim ordin, capabile să îndeplinească misiuni ingrate de la care mulți alții ar fi dat înapoi.

Nero a încercat să-și facă din soldații de marină o unitate specială încadrată cu ofițeri de talia unor Herculeius și Oboritus; un organism încheșat de sute de oameni ca Anicetus, datorând totul împăratului și fiind gata la orice. După o selecție amănunțită, Nero a format cu cei mai corespunzători o legiune pe care a numit-o **classica** sau **legio classicorum adjutrix**, restul fiind păstrați ca o rezervă. Galba a păstrat această legiune⁶⁰ încercând doar să se debaraseze de așa-zisa rezervă; operația n-a fost din cele mai ușoare; 7000 de oameni au fost uciși în ciocnirea cu cavaleria⁶¹, iar supraviețuitorii, tratați ca prizonieri de război⁶², au format mai târziu din inițiativa împăratului Otho câteva detașamente (**vexilla**). Cât despre **legio classica**, făcând parte din trupele care l-au urmat pe Otho în campania împotriva locotenenților lui Vitellius⁶³, a fost mutată disciplinar după Bedriacum în Spania, de unde, transformată din corp privilegiat în trupă de linie, l-a recunoscut pe Vespasian⁶⁴. Epopeea se isprăvisc. Energia și spiritul de coeziune desfășurat de acești oameni dovedise că Nero nu se înșelase în alegerea făcută; dar scopul urmărit prin ei fusese depășit de evenimente. Armata de linie triumfă asupra corpurilor privilegiate.

Libertului îi rămâneau gradele inferioare și mijlocii din flotă, cu speranța unei ipotetice avansări.

De la postul de comandă unde altădată împărțea porunci atotputernicul Anicetus, Plinius scria unui prieten că-și amintește cu dezgust de "criminalii care au sălășuit pe aici"⁶⁵.

Întărite cu elemente provinciale, ordinele privilegiate își luau revanșa și, două decenii mai târziu, Plinius cel Tânăr consemna în fața senatului victoria. "Tu le dai libertților tăi toată considerația, dar să nu-i consideri decât ca pe niște libertți; și consideri că e destulă cinste pentru ei dacă sunt considerați ca niște oameni cumsecade. Știi că nimic nu dă de gol mai bine micimea unui prinț ca marea libertților săi"⁶⁶. Cu câteva zile mai înainte Traian refuzase unuia din libertții săi nu **praefectura** flotei ci gradul de **praepositus reliquationis classis** ⁶⁷.

Din motive ușor de înțeles lumea ingenuă s-a manifestat mult mai indulgentă față

57. Tacit, **Annales**, XIV, 3.

58. **Annales**, XIV, 8.

59. **Annales**, XIV, 3.

60. Tacit, **Historiae**, IV, 31.

61. Dio Cassius, LXIV, 3.

62. Tacit, **Historiae**, LXXXVII

63. **Historiae**, XXXIV.

64. **Historiae**, II, 57.

65. Epistula către Sabinianus

66. Plinius cel Tânăr, **Panegyricus Traiani**, LXXXVIII

67. E vorba de Lucius, fratele lui Lycormas, cunoscut și din corespondența lui Plinius.

de un alt gen libertin: libértul intelectual.

Legea nu i-a îngărdit activitatea și nimeni nu l-a atacat în versuri mușcătoare sau discursuri patetice. Menas nu s-ar fi învrednicit de versurile lui Horațiu dacă ar fi fost un pedagog învățat sau un lector talentat. Ar fi putut să se plimbe pe toate străzile Romei fără ca nimeni să-l bage în seamă cum se pretindeau atâți alți libérți meseriași, pompieri sau paraziți.

Științele erau reprezentate de sclavi și libérți; aristocrația romană urmărește oameni de valoare, adevărate capete enciclopedice, dar nimeni dintre ei nu s-ar fi gândit nici o clipă măcar să-și pună în practică curiozitățile.

Plinius cel Bătrân în *Istoria sa naturală*⁶⁸ relatează că timpuriu medicina a ajuns un monopol al grecilor și orientalilor, sclavi și libérți.

Cât despre libértii savanți ai marilor familii aristocratice, ei prezentau o gamă foarte variată de situații de la profesorul ținând cursuri retribuite publice și medita-torul copiilor din casele aristocratice, până la filozoful "cu contract", ocupând o situație intermediară între prieteni și servitor.

Spiritul de inițiativă și ingeniozitatea libértilor s-a manifestat și în cadrul activităților intelectuale. Serviciile îndeplinite în zilele noastre de birourile de copiat acte, tipografi și stenografi erau aduse lumii romane de acei *litterati*, greci în cea mai mare parte, care copiau rapid manuscrisele încredințate; ca răspuns al ingeniozității libertine la problema scrierii rapide, s-a născut stenografia, invenție legată de numele celebrului libért al lui Cicero, Tiron.

E de la sine înțeles că stenografiile antichității, întocmai celor din zilele noastre erau nelipsiți din anturajul oamenilor influenți și în unele cazuri erau ei înșiși oameni cu tre-cere.

Adevărat răsfățat al societății, bucurându-se de protecție și afecțiune, medicul ocupa un loc aparte. Este tămăduitorul solicitat de oameni în momentele cele mai grele, când barierele sociale cad și vocea etichetei amuțește.

Libértul umil învingând boala se ridică deasupra condiției lui sociale; pentru cel vindecat, fie el împărat, aristocrat mândru sau om din popor, e binefăcătorul copleșit de atenții și favoruri.

Prețuirea de care se bucura cineva se reflecta nemijlocit în valoarea recompensei. Ori, într-o vreme în care împărații acordă cu foarte multă zgârcenie calitatea de cetățean, de multe ori "onorariul" medicului talentat constă, ca recompensare bine meritată, în acordarea cetățeniei.

Augustus, de pildă, a acordat cetățenia oculistului Liviei; pentru Antonius Musa, doctorul lui Juba al II-lea, a făcut ceva mai mult: l-a trecut în rândurile ordinului ecvestru⁶⁹.

Personaje influente solicită dreptul de cetățenie pentru diferiți medici.

Livia, Iulius Antonius, fiul triumvirului și mai târziu, Lollia, soția lui Caligula, se numără printre ascești pacienți recunoscători.

Plinius cel Tânăr manifestă un adevărat zel în această privință; pentru Harpocras cere împăratului favoare după favoare, dobândindu-i cetățenia alexandrină după ce-i obținuse pe cea romană; un alt medic, Postumius Marinus, este sprijinit când solicită aceeași favoare pentru niște rude apropiate.

68. Plinius cel Bătrân, *Ist. Nat.*, 29.

69. Suetonius, *Augustus*.

Din rândurile scrise împăratului, reiese clar că drumul spre cetățenie trecea adesea prin camera bolnavului.

În cazul lui Harpocras, Plinius mărturisește: "o boală crudă, stăpâne, era gata să mă răpună anul trecut. Am apelat la un medic față de care nu mă pot arăta la înălțime pentru îngrijirea iubitoare și serviciile pe care mi le-a făcut, dacă bunătatea ta nu-mi vine în ajutor ca să mă pot răsplăti: te rog așadar să-i acorzi cetățenia, deoarece fiind dezrobbit de un pelerin, este el însuși pelerin"⁷⁰.

Același e motivul și când e vorba de acordarea cetățeniei rudelor lui Postuminus Marinus: "Doctorul Postumius Marinus, stăpâne, m-a vindecat de boala mea din ultimul timp. Nu pot să mă achit față de el decât cu ajutorul favorurilor pe care bunătatea ta nu le va refuza rugămintilor mele"⁷¹.

Și, de fiecare dată, împăratul nu-și poate refuza prietenul, deși chiar Plinius solicitându-l adaugă cu multă finețe: "... cu toate că, după exemplul înaintașilor tăi ți-ai făcut un punct de onoare din a nu o acorda (cetățenia) decât cu mare grijă"⁷².

La dărnicia auguștilor pacienți se adaugă cea a bolnavilor de rând asigurând câștiguri frumoase. La sfârșitul carierei, un alt contemporan de al lui Plinius, medicul Krinias, care debutase ca un modest practician de origine libertină, lăsase moștenitorilor o avere de 10 milioane sesterti, după ce cheltuisese o sumă egală cu repararea zidurilor Marsiliei, orașul său natal.

Desigur, nu toți doctorii realizau astfel de câștiguri. Atunci, ca și în zilele noastre, lumea medicală era împărțită în diferite categorii, ca posibilități, faimă și pricepere profesională. Medicul de rând se mulțumea cu o retribuire mai modestă. Am vrut doar să arăt, că talentul și calitățile profesionale se bucurau de o apreciere mai mare și ofereau avantajele materiale superioare în această ramură de activitate.

Alături de practicianul oferindu-și serviciile marelui public, lumea romană cunoștea și medicul de familie libert al casei. E un lux aristocratic pe care marile familii și-l satisfăceau din plin, întreținând pentru uzul intern o adevărată "policlinică" antică cu chirurghi, oculiști și interniști. În columbariul Liviei, de exemplu, se găsesc inscripțiile funerare ale acestui gen de specialiști.

Medicul de familie veghea asupra sănătății patronului și, când împrejurările o cereau, îl ajuta să părăsească lumea, deschizându-i venele.

Când molima de sinucideri a început să bântuie aristocrația romană, din înalta voință a împăratului Nero, medicul de familie și-a făcut datoria.

Tacit ne-a lăsat multe instantanee de acest gen cu oameni care-și deschideau venele la ordinul sau pentru a preîntâmpina ordinul împăratului; și trebuie să recunoaștem că medici și pacienți manifestau tot calmul în fața acestor radicale inoculări.

De numele împăratului Nero se leagă organizarea corpului medical și este bine cunoscut că intervenția statului într-o problemă denotă un interes obștesc.

Medicii au fost împărțiți în **ordinari** și **arehiatri** (primari), cei din urmă fiind subdivizați în palatini (**spectabiles**) și **populares**.

Hadrian a luat măsuri împotriva diferiților escroci care uzurpau calitatea de medici.

70. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, X, 5 (către Traian).

71. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, X, 11 (către Traian).

72. Plinius cel Tânăr, **Epistulae**, X, 10 (către Traian).

Puține sunt numele de medici care au ajuns până la noi; marea majoritate dorm somnul de veci al anonimatului.

L-am urmărit pe libert în multiple ipostaze; am făcut cunoștință cu negustorul întreprinzător și l-am surprins pe cămătar croindu-și planuri de viitor între două operații de speculă.

Ca soldat, cucerește ranguri în flotă; în calitate de secretar ori doctor, se strecoară în anturajul celor puternici.

Pururi dinamic, libertul caută cu înfrigurare "mai binele"; cămătar, râvnește opulența latifundiarului; ajuns mare proprietar își lărgeste, fără odihnă, domeniile.

Și acest torent de energie și ambiție, se vede stăvilat de bariera legilor, oprit în loc în fața grădinii hesperidice a carierei politice. Argus neobosit, opinia publică veghează.

În opera lor de guvernare, împărații au avut prilejul să verifice incapacitatea instituțiilor tradiționale și a vechii aristocrații istorice, cum o numește Ferrero, în rezolvarea satisfăcătoare a noilor probleme, politice și administrative.

Imperiul se aseamăna unui moștenitor chibzuit, punând în ordine afacerile destul de incurcate ale unor înaintași risipitori.

Între venalul Verres disprețuind legile cele mai elementare de bun simț și conștiinciosul Plinius, consultându-și suveranul în căutarea celor mai bune soluții administrative, se interpune un secol de muncă și reforme, la capătul căruia îngustul sistem de magistraturi și pro-magistraturi tradiționale se transformase într-un vast aparat administrativ centralizat.

Din metropola egoistă și repace, Roma devenea capitala unui imperiu în care fiecare provincie era chemată să-și dea contribuția, într-un organism tinzând spre omogenitate.

În acest îndelungat proces, împărații au avut nevoie de colaboratori devotați, executori plini de inițiativă și anchetatori fideli.

Colaboratorii apropiați ai lui Augustus au fost un Maecenas, un Agrippa, oameni care nu aparțineau aristocrației romane.

Spiritul de opoziție al ordinelor privilegiate a ieșit din plin la iveală cu ocazia scandalului dirijat de coteriile nobile în jurul afacerii Gallus. Gallus simboliza odiosul "**homo novus**", îmbogățit din proscritii și îndeplinând misiuni de primă importanță.

La rândul său, puterea imperială a răspuns inaugurând o politică de suspiciune față de ordinul senatorial; o dovadă grăitoare în acest sens este grija cu care a fost înlăturată posibilitatea oricărui amestec senatorial în provincia Egiptului recent cucerit.

Practica dovedise că orice încercare de intervenție a senatului dăduse greș; străvechea instituție republicană impregna noului venit spiritul vechi de castă și foștii centurioni ai lui Sylla sau Caesar se transformau pe nesimțite în adevărați Catoni.

Vechile ginți aristocratice se stingeau una câte una, spiritul senatului supraviețuia tuturor transformărilor.

Dar mai există încă o cauză a menținerii spiritului aristocratic.

Dacă patriciatul de sânge e în continuă⁷³ descreștere⁷⁴, procedura dezbaterilor continuă să asigure un adevărat monopol patrician în deliberările Corpului, deoarece

73. Sub Augustus patricienii ating procentul de 29% din componența senatului.

74. Sub Nero de-abia 12%, iar sec. II vede completa stingere a patriciatului de sânge.

discuțiile neavând un caracter liber, vorbitorii își dau părerea după rang. Revine a spune că elementul patrician continuă să joace un rol disproporționat față de participarea sa în compunerea senatului, după cum rezultă clar din următoarea situație:

Anul	Consulari	Patricieni Consulari	%	%Patricieni în senat.
20 a Chr.	59	29	49%	31%
14 p Chr.	71	32	45%	29%
37 p Chr.	76	26	34%	22%
42 p Chr.	72	20	27%	22%
54 p Chr.	77	25	32%	19%
68 p Chr.	81	18	22%	11%

Credincios rolului său de restaurator, Augustus a menajat senatul căutând să-i redea vechea splendoare patriciană prin ajutoare bănești celor pauperizați și măsuri de promovare a patriciat.

Ca urmare, albumul senatorial din anul 14 p. Chr. amintește mai mult de situația din 179 a. Chr. decât de cea din 55 a. Chr.

Anul	Patricieni în senat	Patricieni consulari
179	25,6%	48,9%
55	10,40%	22,2%
14	29%	45%

Totodată însă, atât Augustus, cât și Tiberius, verificau cu fiecare ocazie carența politică de care dădeau dovadă oamenii destinați în chip firesc să fie cadre superioare de conducere.

Ordinul senatorial în cap cu vechea aristocrație istorică, care dădea tonul, dezertase de la misiunea sa istorică.

Puținele elemente capabile manifestau de multe ori orgoliul nemăsurat, acționând anarhic sub imperiul propriilor interese. Conflictul dintre Piso și Germanicus dovedea că, în plină domnie tiberiană, coteriile aristocratice erau gata să reediteze scene vrednice de anii sângeroși ai războaielor civile.

La rândul său, ordinul equestru suferea de aceeași îmbătrânire, specifică castelor privilegiate.

În cele două ordine privilegiate, elementul provincial purtător de noi energii sociale, nu se afirmă încă.⁷⁵

Și, în timp ce pătura conducătoare oferă spectacolul descurajant al unei lumi, împăratul e solicitat de un număr tot mai mare de probleme.

75. Sub Augustus față de 412 Italici, 8 provinciali în senat, dintre care 5 introduși de el. Sub Tiberius, același număr redus.

Impunerea împăratului pe primul plan al atenției generale e o consecință firească.

Ideea unui **moderator rei publicae** se dovedea a fi depășită; inerția politică a nobilimii îl transforma pe împărat dintr-un arbitru, într-un conducător suprem, solicitat nu numai în domeniile ce-i fuseseră consacrate în urma aranjamentului constituțional, ci și în cele rămase sub oblăduirea senatului.

Ori, dacă în ochii diferitelor state împăratul simboliza însăși puterea romană și regii aliați converteau relații diplomatice în legături cu caracter de-a dreptul privat, considerându-se clienți ai unui Augustus și Tiberius, de ce să nu fie admisă folosirea unor relații private în rezolvarea anumitor probleme de politică internă?

Era o soluție acceptabilă din punct de vedere al colaborării împăratului cu senatul și totodată compatibilă cu concepțiile conservatoare ale lui Augustus și orgoliul patrician al urmașului său, Tiberius.

În calitatea de om de casă al împăratului, libertul era chemat să îndeplinească misiuni multiple, în numele augustului său patron, în virtutea aceluiași drept care-l autoriza să-l reprezinte în diferite chestiuni particulare.

Folosirea statului major de liberti, **auctori**, (contabili), **atrienses** (intendenți), **procuratores**, se impusese ca o necesitate în orice gospodărie bogată.

Adoptarea acestei formule de domeniu privat la cerințele vieții politice și administrative a dus în ultimă instanță la crearea aparatului birocratic din timpul lui Claudius, purtându-și amprenta originii până și în nomenclatura funcțiilor.

Începuturile trebuie să le căutăm însă într-o vreme ceva mai îndepărtată, când Augustus căuta noi soluții în rezolvarea unor probleme fără precedent în tradiția instituțiilor republicane.

Istoria zbuciumată a ultimelor decenii republicane, înlăturând zăgazuri tradiționale, a cunoscut afirmarea pe plan politic a unor elemente obscure, printre care numeroși liberti. Caesar a încredințat rezolvarea multor probleme libeților și sclavilor săi.

Înainte de expediția împotriva parților, după cum relatează Dio Cassius, Antonius a făcut senatori mulți sclavi și liberti.

Dar cazul cel mai interesant îl constituie thalasoerația pompeiană, în care frăiele conducerii se aflau în mâna libeților.

Menodoros, Menecrates, Apollophanes, sunt amiralii, generalii și consilierii lui Sextus Pompeius și cu ajutorul lor s-a menținut ca un adevărat despot oriental.

În pragul luptei decisive cu Pompeius, Augustus s-a folosit cu dibăcie de libertul transfug Menodorus⁷⁶.

Îndrăzneț și lipsit de scrupule, Menodorus anticipează intrarea în scena politică a libertului atotputernic din vremea lui Claudius și Nero.

De aceeași structură par să fi fost alți doi liberti pompeieni, Memnos și Menecrates despre care pomenește Velleius Paterculus⁷⁷.

Augustus a răsplătit cu rangul de cavaler pe Menodorus și a acordat aceeași favoare lui Menas.

În fine, înainte de a intra în Egipt, învingătorul de la Actium a dus tratative cu regina Cleopatra prin libertul său, Thyrsius. Misiunea era extrem de delicată, întrucât era vorba de o tranzacție cinică: asasinarea lui Antonius condiționa salvarea dinastiei

76. Appian, v. 70.

77. Velleius Paterculus, II, 77.

Lagizilor⁷⁸.

Stăpân pe situație, Augustus a continuat să se folosească de liberti.

Ferrero constată pe bună dreptate că "evenimentele (Actium) se precipitaseră în chip tragic; partidul democratic sfârșise prin a masacra o parte din nobilime și, ca urmare, în lipsa unui număr satisfăcător de mari familii a fost silit să dea o mulțime de posturi importante libertilor, plebeilor și oamenilor obscuri"⁷⁹.

Întărindu-i prin măsuri drastice pe stăpânii de sclavi în drepturile lor, Augustus și-a apropiat totuși un număr de liberti pe care i-a folosit în diferite domenii.

Ca restaurator, Augustus s-a străduit să restabilească republica în ceea ce avea esențial, în fond; ca formă însă, noul începea să se afirme în diferite domenii.

Așa se explică faptul că afectând o ținută aristocratică și încercând să reinvie în toate ocaziile vechiul spirit patrician, Augustus nu consideră neprincipială acceptarea libertului parvenit Vedius Pollio în rândul prietenilor săi.

Desigur, politica dinastică a avut și ea un cuvânt de spus în această privință; Augustus, ca și Livia de altfel, și-a avut favoriții săi. Mașkin face pe marginea acestui fapt, remarcă: "dacă la început serviciul militar era acela care deschidea, în primul rând o carieră, mai târziu protecția - cu ajutorul căreia - se poate obține orice -, capătă o deosebită importanță"⁸⁰.

Dar afirmarea libertilor în viața politică ca urmare a favoritismului, pare a fi o cauză minoră în problema creerii aparatului funcționăresc libertin.

Favoritul lui Augustus, Pollus, nu amintește nici pe departe de orgolioșii liberti claudieni.

Odată mai mult, cauza principală trebuie căutată în cerințele imperioase ale operei de guvernare imperiale.

Din timpul lui Augustus apăreau germenii unui aparat funcționăresc care se va dezvolta ulterior, paralel cu vechile instituții romane.

O. Hirschfeld în lucrarea **Funcționarii administrativi imperiali până la Dioclețian** ajunge la concluzia că apariția acestui aparat are la bază acea "auctoritas" a lui Augustus care s-a folosit de relațiile sale clientelare, relații aristocratice în esență.

Creând acest aparat funcționăresc, Augustus urmărea să împingă pe planul al doilea vechile instituții republicane (cum este dispus să vadă Mașkin).

Faptele par a infirma această ipoteză.

Conservatorul Augustus, ca și aristocratul său urmaș, preconizau acest aparat doar ca un propriu auxiliar al împăratului, păstrându-l în limitele convenabile aranjamentului constituțional dintre Augustus și senat.

Nici Augustus, și cu atâta mai puțin Tiberius n-ar fi putut să prevadă aparatul birocratic al domniei lui Claudius.

Tactul lui Augustus și voința de fier a lui Tiberius n-ar fi putut patrona ceea ce s-a înfăptuit grație caracterului timid și influențabil al lui Claudius. Aparatul birocratic centralizat în mâinile câtorva liberti este, incontestabil, opera unei domnii aflate sub epitropia libertilor. Pentru înaltele funcții oficiale, Augustus nu vedea alte cadre decât cele promovate din rândul categoriilor sociale consacrate și el este acela care a și trasat calea transformării ordinului cavalerilor într-o grupare funcționărescă.

78. Plutarch, *Ant.* 73; Dio Cassius, *Ist. rom.*, L I, 8.

79. *Măreția și decăderea Romei*, vol. IV, p. 203.

80. N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, p. 479.

În această lumină trebuie să vedem activitatea libertilor în perioada care cuprinde domnia lui Augustus, Tiberius și Caligula.

Profitând de reorganizarea fiscală, libertii s-au transformat în adevărați publicani, acaparând concesionarea impozitorilor.

Tot ei sunt aceia care monopolizează de cele mai multe ori demnitatea **magister vicernum**, adevărați magistrați cu atribuții religioase, polițienesti și edilitare.

Augustus a înțeles să atragă elementele active în aceste atribuții acordându-le semnele exterioare ale magistraturii (toga pretextă și escorta de doi lictori). Odată mai mult, libertii trebuiau să se mulțumească cu surogatul. Tot acum începe să se afirme întrebuintărea libertilor în misiuni cu caracter excepțional. Este vorba de libertul imperial, element superior de anchetă și execuție.

Felul cum a știut să se achite de misiunea pentru care fusese trimis în Gallia libertul Licinius, pune în evidență toate scăderile și calitățile acestui gen de înalți funcționari.

Iată cum stau lucrurile:

Licinius⁸¹, libertul lui Augustus, care veghea la perceperea tributului, a nemulțumit prin lăcomia lui nobilimea gallică. Depășindu-și cu mult împuternicirile sale, potrivit instrucțiunilor date de Augustus - fusese statornicit ca auxiliar privat al legatului imperial - s-a impus acestuia și a realizat din încasări nu numai suma prevăzută, ci și profituri personale.

Să supunem unei scurte analize faptele. Augustus crede de cuviință să-și supravegheze printr-un om de încredere o operație importantă, cerând tact și energie.

Menajând cu prudență forma constituțională, detașează pe libertul Licinius pe lângă legatul provinciei respective; restul e opera ambiției libertine.

Augustus nu poartă nici o răspundere de felul cum a înțeles să se achite Licinius de îndatoririle sale; ca dovadă, l-a rechemat imediat.

În fond, am surprins, redus la forma cea mai simplă, procesul care avea să ducă la aparatul birocratic din vremea lui Claudius, proces în care libertul își are un cuvânt greu de spus.

Cât timp voința de fier a împăratului contrabalansează ambiția subordonatului, formula utilizării libertilor în administrație rămâne avantajoasă; ne putem însă ușor închipui unde poate duce deranjarea acestui echilibru. Nu mai puțin semnificativ pentru noi este raportul prezentat de Licinius ca disculpare. Din apărarea sa în fața lui Augustus reiese că era un bun cunoscător al realităților din Gallia, că efectuase multe anchete și întrevedea just viitorul economic al acestei provincii și posibilitățile sale prezente.

Față de magistratul inert în inițiativă și rigid ca execuție, libertul prezenta avantajul funcționarului inteligent, sărguincios și întreprinzător.

Plin de suspiciune și retras în mândria sa aristocratică, Tiberius nu era superiorul făcut să colaboreze cu subordonați libertini.

După încercări menite să învioreze senatul și care s-au soldat cu un eșec, Tiberius recurge la colaboratori personali. Dar, chiar în cazul faimosului Sejanus, vigilența împăratului a dat la timp semnalul de alarmă, curmând o carieră începută sub auspicii atât de favorabile. Cu atât mai puțin nu poate fi vorba de o afirmare a libertilor în antu-

81. Dio Cassius, *Ist. rom.*, L IV, 21.

raju imperial. Tiberius, după cum relatează Tacit "nu avea domenii numeroase în Italia, avea puțini sclavi; casa lui se mărginea la câțiva liberti"⁸².

În schimb, libertii colaboratorilor săi intimi și ai persoanelor influente se dovedesc a fi din ce în ce mai activi.

Când M. Terentius a fost acuzat că fusese prieten cu Sejanus, s-a grăbit să le amintească tuturor o realitate de care foarte mulți trebuiau să se rușineze.

"Senatori, nu vă gândiți la ziua din urmă a lui Sejanus, ci la cei 16 ani în care noi veneram chiar și pe Satrius și Pomponius (niște delatori), când era o glorie să fii cunoscut de libertii și portarii lui"⁸³. Și aceste cuvinte sunt departe de a fi o exagerare retorică.

Appuleius, unul din libertii lui Sejanus, a rămas și după prăbușirea stăpânului său, o persoană influentă.

Libertii dornici de putere ai familiei imperiale încep să se amestece în problemele dinastice.

Pe când Tiberius, îndemnat de Sejanus, părăsește Roma, libertii și clienții lui Nero (fiul lui Germanicus), "dornici de putere, îl ațâtau să se arate mândru și încrezător"⁸⁴.

Ce ar fi fost în stare să înfăptuiască această camarilă libertină "dornici de putere", odată patronul devenit împărat?

Răspunsul îl găsim, întorcând încă o filă a istoriei și oprindu-ne la domnia lui Claudius.

Împărat fără de voie, Claudius era un erudit, stângaci și influentabil în viața de toate zilele, simțindu-se bine doar în lumea cărților.

Complexul de inferioritate de care suferea încă din copilărie l-a urmărit și pe tron, paralizându-i inițiativa. Suetonius ni-l înfățișează, pe când era copil, veșnic înconjurat de cărți, timid, stângaci și naiv, simplă jucărie în mâna sclavilor, a profesorilor, a libertilor săi.

Pe când Augustus, veșnic preocupat de probleme dinastice se îngrijea îndeaproape de educația celor desemnați să-l urmeze, omului care avea să domnească în urma unui complex de împrejurări neprevăzute i se ucidea încet și sistematic personalitatea.

Învățat să fie sclavul voinții altora, Claudius a fost, ca împărat, la bunul plac al femeilor și al libertilor săi.

De aceea, dacă discursurile din senat bogat și logic susținute, sunt ale lui, dacă multe din inițiative poartă amprenta personalității lui de cărturar, toate actele de voință aparțin celor din anturaj.

Când s-a pus problema pedepsirii Messalinei, Narcissus ia asupra sa toată responsabilitatea represiunii. Împăratul "tremurând" acordă puteri discreționare libertului.

Lui Claudius îi lipsește curajul faptelor și recurge la libertul său. De ce nu a recurs la prefectul pretoriului?

În fond culpabilitatea Messalinei fiind evidentă, nu era vorba de un asasinat.

Răspunsul ni-l dă Tacit "Claudius tremura și el, deoarece nu se încredea îndeajuns în Geta, prefectul pretoriului"⁸⁵.

82. Tacit, *Annales*, IV, 6.

83. Tacit, *Annales*, VI, 8.

84. Tacit, *Annales*, IV, 59.

85. *Annales*, XI, 33.

Libertul e preferat ingenuului. Cauza împăratului e și cauza libertilor săi, și atunci, ca și azi, cointeresarea prezintă cea mai bună garanție.

Mai mult, bun cunoscător al caracterului lui Claudius, Narcissus se teme de slăbiciunea împăratului și accelerează execuția.

Ai impresia la un moment dat că energia lui Narcissus a pus stăpânire pe voințele tuturor; suspectează, conduce, ia măsuri.

"De teamă ca nu cumva L. Vitellius și Largus Caecina să nu-l înduplece la căință în drumul spre Roma, ceru și luă loc în trăsură care-i ducea pe toți trei"⁸⁶.

Aceeași grabă înfrigurată când e vorba de deznodământ, cu aceleași măsuri de prevedere în care omul liber e suspectat de libert.

"Narcissus, remarcă Tacit cu claritate⁸⁷ -, înțelesese că, dacă ar mai întârzia, se apropia primejdia nopții și amintirea patului conjugal. El ieși deci deodată, spunând centurionului de bază să omoare pe Messalina din porunca împăratului. Evrodos, unul din liberti, îl însoți spre a-i supraveghea și a-i îmbărbăta ...

... Messalina imploră îndurare; tribunul apăru în tăcere, libertul însă o insultă cu dojene vrednice de un sclav".

Și pe când drama se desfășoară cu liberti în rolurile principale, Claudius și anturajul său ingenuu adoptă o totală pasivitate.

"În mijlocul tuturor acestor scene, tăcerea lui Claudius era de mirat. Vitellius părea că nu știa nimic; cu toții ascultau de libert"⁸⁸.

Iar libertul atotputernic este același Narcissus, care, în complicitate cu Messalina, pusese la cale cu câțiva ani mai înainte uciderea lui Appius Silanus, tatăl vitreg al împărătesei⁸⁹.

Cu aceeași docilitate cu care a încredințat soarta Messalinei în mâinile lui Narcissus, Claudius se lasă căsătorit de liberti⁹⁰.

"După moartea Messalinei, palatul imperial fu zguduit.

Libertii se disputau în alegerea unei neveste pentru Claudius, care nu putea trăi neînsurat și era făcut să asculte de porunca nevestelor"⁹¹.

Viața privată a împăratului devine tot mai mult un domeniu exploatat de liberti.

Fiecare libert își susține candidata și victoria Agrippinei, înseamnă implicit triumful lui Pallas.

Și aunci când ambiția nemăsurată țintește la înfierarea lui Domitius în detrimentul propriului fiu al lui Claudius, lupta nu se dă cu Claudius; voința Agrippinei, sfătuită de libertul Pallas, se ciocnește tot de voința unui libert. Narcissus apară interesele lui Britannicus, pe când cel care ar fi trebuit să fie legitimul apărător, capitulează, justificându-se înaintea senatului printr-o cuvântare pregătită de Pallas⁹².

Domitius, ajuns împărat sub numele de Nero, avea să-și plătească datoria de recunoștință față de Pallas cu aceeași gingășie cu care și-o achitase față de mama sa

86. *Ibidem*.

87. *Annales*, XI, 37.

88. *Annales*, XI, 35.

89. Suetonius, *Claudius*, XXXV.

90. Claudius cere în acest scop senatului să voteze un decret care să autorizeze căsătoria între unchi și nepoate. Senatul aprobă, dar: „N-a găsit pe nimeni să-i urmeze pilda, afară de un libert și un centurion cărora le-a făcut o vizită de nuntă împreună cu Agrippina“. Vezi Suetonius, *Claudius*, XXVI.

91. Tacit, *Annales*, XII, 1.

92. Tacit, *Annales*, XII, 25.

Agrippina.

Ori, tocmai acești libertți strâns legați de viața intensă a lui Claudius, atașați de împărat, prin zeci de fire, sunt colaboratorii, consilierii lui.

Narcissus, Pallas, Callistus, Polybios dau formă aparatului administrativ centralizat pe care Augustus îl schițase de-abia.

Cu toate păcatele lor sunt oameni inteligenți, capabili să imprime un spirit nou în rezolvarea multiplelor probleme, spirit în deplină concordanță cu evoluția necesară a imperiului.

Lor li se datoresc în bună parte reforme indispensabile, vădind o perfectă înțelegere a cerințelor vremii.

Așa, de exemplu, prin extinderea lui **jus honorum** asupra Galliei, Claudius și sfetnicii săi deschideau drumul de unificare al imperiului roman prin concesionarea progresivă a cetățeniei.

Cred, de asemeni, că măsurile luate de Claudius pentru creșterea prosperității publice poartă amprenta acestor consilieri, atât de disprețuiți și invidiați de aristocrația romană. Aqua Claudia, mărirea și sistematizarea portului Ostia, secarea parțială a lacului Fucinus sunt tot atâtea dovezi de spirit gospodăresc, de care libertții au știut să dea de atâtea ori dovadă.

În fine, procesul de centralizare administrativă își găsea expresie în organizarea birourilor administrației centrale: **ab epistulis, a libellis, a cognitionibus, a studiis, a rationibus**.

Titularii purtau denumirea de **procuratori**⁹³ și erau personalități marcante, ca Narcissus⁹⁴, Callistus⁹⁵, Pallas⁹⁶. Subordonați ministerelor, funcționarii de origine servilă îndeplineau felurite funcții administrative; din această rețea de procuratori s-a dezvoltat aparatul funcționăresc de stat.

Claudius a căutat să-și ridice colaboratorii în ochii senatului și părinții conscriși au adoptat o atitudine mai mult decât complezentă.

Într-unul din discursurile rostite în senat, Claudius, recurgând la trecut cum îi plăcea să facă adesea, amintea că:

"S-au dat magistraturi fiilor de libertți, nu acum de curând, după cum greșit se crede, ci din timpurile vechi ale Republicii"⁹⁷.

Pasajul din Tacit concordă cu altă informație, dată de Suetonius din care rezultă că ambiția libertților viza vechile instituții și că, pentru a spulbera temerile ordinului senatorial, Claudius își luase anumite angajamente solemne.

"A dat laticlaviile fiului unui libert, cu condiția ca să fie adoptat de un cavaler roman, violând astfel făgăduiala de a nu introduce în senat pe nimeni, dacă nu era cel puțin strănepotul unui cetățean roman.

E drept că, pentru a se scuza, a amintit exemplul lui Appius Claudius Caecus, unul din străbunii lui, care, fiind censor, introdusese în senat, fii de libertți. El nu știa însă că în timpul lui Appius și chiar după dânsul, se numeau libertți nu numai cei ce

93. Numirea amintește de persoanele de încredere, libertți sau clienți, împuterniciți cu anumite procuri de ordin privat; această instituție a fost apoi recunoscută și de instanțele judiciare. E o dovadă în plus a transpunerii unor relații de ordin privat în viața de stat.

94. Libert al lui Claudius.

95. Libert al lui Caligula și complice al ucigașilor patronului său.

96. Libert al mamei lui Claudius, Antonia.

97. Tacit, *Annales*, VI, 24.

primiseră libertatea de la stăpânii lor, ci și oamenii liberi născuți din liberti⁹⁸.

Cred că există o legătură între eforturile făcute de Claudius, să facă accesibil senatul cel puțin urmașilor imediați ai libertilor și creșterea procentului de provinciali în senat din acea vreme⁹⁹.

Ordinul senatorial a dat dovadă adeseori de servilism, fie în bloc fie individual.

Suetonius dă un caz tipic, când vorbind despre Vitellius, spunea:

"Statuetele de aur ale lui Narcissus și Pallas erau printre zeii lui tutelari".

E drept că Vitellius și-a câștigat o adevărată celebritate prin actele de slugărnicie la care s-a pretat.

Nici senatul, în schimb, nu s-a lăsat mai prejos.

Ca răsplată pentru meritele deosebite de care dăduse dovadă cu ocazia pedepsirii Messalinei, senatul a acordat lui Narcissus insignele questurei¹⁰⁰.

De aceleași onoruri s-a bucurat și Pallas.¹⁰¹

Relatând aceleași fapte, Suetonius adaugă:

"Senatul a acordat lui Pallas și Narcissus, cele mai înalte recompense, podoabele questurei și ale preturei. Jafurile lor erau atât de mari încât Claudius, plângându-se odată că nu mai are nimic în tezaur, i s-a răspuns cu drept cuvânt, că ar fi bogat, dacă cei doi liberti ai lui și-ar împărți pe din două averea cu dânsul¹⁰².

Oglindirea puterii libertilor imperiali în toată măreția ei impertinentă o găsim însă într-o hotărâre a senatului, savuros redată de Tacit în cartea a XII-a a **Analelor** sale (capitolul 53), după discutarea în senat a unei hotărâri cu privire la sancționarea femeilor libere care au legături cu sclavii (**Senatus Consultus Claudian**) ...

"Claudius declară că Pallas fusese autorul acestei propuneri; consulul desemnat Barea Soranus, ceru atunci să i se acorde insignele preturii și 15 milioane de sestertii.

Scipio Cornelius adaoase că să i se aducă mulțumiri, pentru că, urmaș ai regilor Arcadii, el puna mai presus de noblețea sa binele public, îngăduind să fie considerat ca un slujitor al împăratului. Claudius răspunsese că, mulțumindu-se cu onoarea, Pallas preferă să rămână în sărăcia lui de odinioară¹⁰³. Se săpa astfel în bronz un decret al senatului în care un libert, care poseda 300.000.000 de sestertii era încărcat de laude pentru dezinteresarea lui vrednică de timpurile vechi."

Naivitatea împăratului și impertinența libertului său, trebuie să fi produs mare enervare, dacă patru decenii mai târziu, Plinius cel Tânăr, citind inscripția, nu mai știa cum să-și exprime indignarea într-o scrisoare către Montanus¹⁰⁴.

"Oare trebuie să atribui acest decret unei bațocuri sau nenorociri?"

Aș înclina spre prima părere, dacă așa ceva ar conveni seriozității senatului. Să presupunem că nenorocirile sunt cauza; dar, există oare o nenorocire atât de îngrozitoare ca să fie în stare să-l aducă într-un așa hal de nemernicie? Să fie oare la mijloc ambiția și setea de parvenire? Dar este oare cu puțință ca să fie cineva atât de nebun

98. Suetonius, *Claudius*, XXIV.

99. Din 214 senatori, 15 provinciali

100. Tacit, *Annales*, XI, 38.

101. *Annales*, XII, 53.

102. Suetonius, *Claudius*, XXVIII.

103. Despre fratele acestuia, Felix, Tacit (XI, 54), relatează:

„Fratele său Felix, nu arăta totuși aceeași înfrânare. Procurator mai mult al Iudeei, el își credea îngăduite toate nelegiuirile la adăpostul puterii lui Palas”.

104. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, VIII, 6 (catre Montanus).

încât să dorească să avanseze, în dauna propriei onoare și a prestigiului statului, într-o cetate în care avantajul de a fi în frunte constă în a putea da, în calitate de senator, primele laude lui Pallas, un sclav?"

Și după ce supune unui aspru rechizitoriu împărat, libert și senat, Plinius încheie:

"S-a scris în arhivele publice, ca să rămână veșnică amintire, că i s-au conferit semnele onorifice purtate de pretori, după cum se scria altădată vechile tratate de alianță, legile sacre. Împăratul, senatul, Pallas însuși, au avut destulă ... nu știu ce cuvânt să mai întrebuițez, ca să dorească să expună în văzul tuturor: Pallas, obrăznicia-i, împăratul slăbiciunea, senatul înjosirea.

Să fie oare cu puțință ca senatului să nu-i fie rușine să caute pretexte pentru a-și acoperi ticăloșia?

Frumos, minunat motiv, cum e de exemplu dorința să trezești un nobil îndemn în suflele prin exemplul marilor recompense cu care era copleșit Pallas.

Îată în ce dispreț ajunseseră demnitățile, chiar acelea pe care Pallas nu le refuza".

Lumea libertină prin Pallas silise până și semeața citadelă a aristocrației să-i plătească tribut de umilință.

Extravaganțele lui Nero nu puteau decât să fie favorabile întăririi puterii libertilor. Emanciparea de sub tutela lui Seneca și Burrus, însemna totodată sfârșitul perioadei de colaborare cu senatul, inaugurat de tânărul împărat sub auspicii atât de favorabile.

Caracterizând începuturile acestei domnii, L. Homo conchide:

"A fost o schimbare completă de personal și politică; libertii căzură de la putere și sub influența lui Burrus și Seneca, cei doi miniștri dirigenți ai noului regim, politica de colaborare cu senatul, cea a lui Augustus și Tiberius din anii cei mai buni, e din nou în favoare.

Când a trebuit să verse sânge, Claudius s-a dat la o parte, investindu-l cu puteri nelimitate pe Narcissus. Pentru Nero, libertul este doar o unealtă. Onorurile se țin lanț; din nici unul nu lipsește libertul imperial.

Agrippina îl otrăvește pe proconsulul M. Junius Silanus ..."Cavalerul roman Publius Celer și libertul Helius¹⁰⁵ amândoi îngrijitorii domeniilor împăratului din Asia, au fost uneltele ei"¹⁰⁶.

Conflictul dintre mamă și fiu, la alimentarea căruia a contribuit din plin anturajul lui Nero¹⁰⁷, a grăbit deznodământul legat de numele altui libert, ucigaș de profesie, Anicetus¹⁰⁸.

Asasinarea Agrippinei fusese precedată de tot felul de înscenări.

Ca reeditare parțială a sfârșitului Messalinei, Burrus și Seneca, când fac cercetări la Agrippina, sunt însoțiți de câțiva liberti¹⁰⁹.

Par a fi mai degrabă spionii anchetatorilor decât secundanții lor.

Ca un adevărat stăpân, Nero își imbogățește libertii sau îi suprimă, când îi pun piedici; pe Doryphorus, căruia îi dăruise nu demult 20 milioane de sesterti, l-a pierdut opoziția manifestată în problema căsătoriei lui Nero cu Poppaea; lui Pallas i-a fost

105. Helius avea să devină unul din cele mai odioase instrumente ale lui Nero. A fost ucis de Galba.

106. Tacit, *Annales*, XIII, 1.

107. Un prieten intim al lui Nero era Claudius Senecio, fiul unui libert al lui Claudius.

108. Acel care a fost ales unealtă pentru pierderea Octaviei (Tacit, *Annales*, XIV, 62).

109. Tacit, *Annales*, XIII, 21.

fatală imensa avere.

Cu toate acestea tot printre dâșii trebuiau să-și caute elementele de încredere. Acolo unde libertul nu poate avea acces, fiul de libert îl înlocuiește. Alături de Tigellinus, Nero numește ca prefect al pretoriului pe Nymphidius Sabinus, fiul unui libert. Nero s-a folosit de liberti în diverse anchete, fără menajamentele de care ținuseră seama predecesorii săi.

De pildă, a trimis în Britania, în anul 61, cu puteri depline, pe libertul său Polyclitus, pentru a cerceta la fața locului și a întocmi un raport asupra administrației lui Suetonius Paulinus.

De același gen de auxiliari s-a folosit și când a jefuit provinciile orientale.

"Asia și Grecia - relatează laconic Tacit - au fost și mai puțin cruțate; li s-au jefuit nu numai darurile templelor, dar chiar statuile zeilor din zelul năprasnic al lui Acratus și Secundus Carrinas, trimiși în acele provincii. Acratus era un libert, gata la orice crimă; Carrinas studiasse filosofia greacă numai pentru a vorbi de ea, nu și pentru a-i urma pilda"¹¹⁰. Întrebuițarea libertilor ca auxiliari mai poate fi privită și dintr-un alt punct de vedere. Legăturile libertilor imperiali în lumea libertină creau posibilitatea unui spionaj intens¹¹¹; nu e lipsit de semnificație faptul că, printr-un libert a fost descoperită conjurația lui Piso, cu urmări atât de tragice pentru aristocrația romană. Libertul denunțator a fost răsplătit în chip demonstrativ, ca un indemn pentru eventualii delatori.

"Milichus, încărcat de daruri, se împodobi cu un titlu grecesc ce înseamnă "salvatorul"¹¹².

Privite în ansamblu, domniile lui Claudius și Nero coincid cu perioada de maximă afirmare a libertilor pe tărâm politic. Domnia lui Nero prezintă punctul maxim.

Semnificativă pentru înțelegerea stării generale de spirit este discuția purtată, cu doi ani înainte, de conjurații lui Piso, în consiliul principal cu privire la dreptul patronilor de a revoca libertatera celor ce ar fi abuzat de ea.

Argumentele celor care sprijineau punerea în aplicare a acestui drept reflectă nu numai revolta, dar și îngrijorarea opiniei publice în fața ofensivei libertilor; "necuviința libertilor, mândri de libertatea lor, ajunsese până acolo, încât se purtau ca egali cu patronii lor, ridicau mâna chiar să-i lovească, și își băteau joc nestânjeniți de pedeapsa lor. Întradevăr, ce putea să facă un patron jignit, decât să-și îndepărteze libertul la 20 mile de Roma, pe coasta Campaniei? Încolo aveau aceleași drepturi în fața tribunalelor. Trebuia să i se dea patronului o armă pentru a se face respectat. Nu va fi greu libertilor să-și păstreze libertatea prin aceleași mijloace prin care au câștigat-o. Vinovații trebuiau să fie din nou aruncați în sclavie, pentru ca frica să înfrâneze pe cei ce n-au fost prefăcuți de binefacerea libertății".

Cei ce s-au ridicat împotriva unor măsuri cu caracter colectiv argumentau, amintind multiplele funcții ale libertilor în societate.

Cei mai mulți din cavaleri și mulți senatori erau din clasa lor.

Dacă s-ar face o clasă deosebită de liberti, lipsa de cetățeni ar deveni vădită¹¹³.

110. *Annales*, XV, 45.

111. Milichius denunțase pe conjurații libertului imperial Epaphroditus.

112. Tacit, *Annales*, XIII, 26, 27.

113. *Ibidem*.

Opinia aceasta, preconizând doar ancheta "fără a se atinge de dreptul clasei libertilor", s-a impus și a fost adoptată și de împărat.

Faptul că problema libertilor ajunsese să fie discutată cu lux de amănunte de împărat și consiliul său, dovedește pe de o parte agitația produsă în masa libertină de crescândă influență a libertilor imperiali, pe de alta imposibilitatea adoptării unor măsuri radicale.

Haosul care a urmat de la moartea lui Nero până la victoria lui Vespasian a oferit un câmp prielnic de activitate libertilor imperiali, crescuți la școala ambiției și a crimei.

Polyclitos, Scelus¹¹⁴, Hilarius¹¹⁵ practică diferite combinații diplomatice, și, lucru cu totul nou, încearcă să facă politică pe cont propriu.

Victoria lui Vespasian inaugura o nouă epocă; vremea coteriilor libertine trecuse. Omul cu solide calități administrative și militare aducea pe prim plan sănătoasa aristocrație equestră italică și elita municipală a provinciilor.

Întocmai lui Augustus, care lichidase dezordinea din administrația republicană, Vespasian a supus aparatul de stat unui control sever, pedepsind exemplar orice abuz. Pe aceeași linie au mers și ceilalți doi Flavii, Titus și Domițian.

Aparatul de stat continua să fie deservit de procuratorii liberi, inițiativa se găsea în schimb din nou, în mâna lumii ingenuie.

Împăratul încetă să mai fie un cărmaci singuratic al marelui vas roman; o generație de colaboratori se afirma, ieșiți din rândurile unui ordin senatorial înviorat, secondat de cele mai capabile elemente ale ordinului equestru.

Dar, între împăratul singuratic, luptând cu miopia politică a aristocrației, și împăratul secondat de colaboratori pricepuți, se interpune munca de pionierat a libertului. Ambițios și lipsit de scrupule libertul este totuși un luptător care a ocupat la timp locul rămas gol, asigurând joncțiunea.

Au fost necesare tatonările câtorva generații, pentru ca să poată exista un împărat de talia lui Traian, bucurându-se de colaboratori ca Plinius.

Desigur, libertii continuă să fie colaboratori prețioși.

Libertul Lycormas este un adevărat ambasador, după cum aflăm din două scrisori ale harnicului Plinius către împărat¹¹⁶.

Alt libert, Maximus, relatează tot Plinius, intendent imperial, îl ajută în anumite probleme administrative¹¹⁷.

O altă scrisoare către împărat, este un adevărat certificat de bună purtare, oglindind o nouă stare de spirit:

"În toată vremea aceasta stăpâne, cât am fost cu Maximus, libertul și intendentul tău, mi s-a părut întotdeauna om de suflet, priceput și tot atât de credincios intereselor tale pe cât este un scrupulos observator al disciplinei; e o mărturie pe care o fac cu plăcere, și cu toată conștiinciozitatea pe care ți-o datorez."

Același spirit al ordinei, același cult al datoriei. Mărturia e cu atât mai prețioasă, cu cât vine din partea unui judecător sever și imparțial.¹¹⁸

114. Libert al lui Galba.

115. Libert imperial, procurator în Spania Tarraconesă (Hispania Tarraconensis).

116. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, X, 13, 14.

117. *Epistulae*, X, 28.

118. Astfel de referințe mai întâlnim și în *Epistulae*, X, 18 (către împărat). Dorința împăratului de a fi continuu informat vădește grija specială pentru echitate și lupta împotriva abuzului.

Ne mai permitem să facem o remarcă pe marginea acestei scrisori; nu magistratul este cel supravegheat; cu totul dimpotrivă, comportarea libertului, felul cum a înțeles să-și facă datoria, sunt întărite de adevărul respectivului demnitar.

Este o mărturie evidentă a noii interpretări date formulei întrebuintării libertilor în viața politico-administrativă. Locul confidentului arogant, spion dibaci și funcționar venal, îl lua auxiliarul docil și conștiincios. Cu alte cuvinte, libertul continua să-și afirme bunele sale calități; tendința spre abuz - și am văzut unde s-a putut ajunge sub Claudius și Nero în această privință - este în schimb înfrânată cu eficacitate.

Aparatul funcționăsc perfecționat de Claudius și procuratorii săi, continuă să aducă excelente servicii, dacă ar fi să ne gândim doar la administrația noii provincii Dacia.

Libertii dau înalte cadre administrative și libertul Hermes a fost primul **procurator aurariarum** al Daciei; un alt libert imperial, Epimachus, despre care pomenește și Plinius, ne apare ca un adevărat expert, trimis să rezolve probleme anevoioase.

Unelte apreciate ale guvernării, libertii încetaseră să mai guverneze.

Cuvintele lui Traian, redate de Plinius ca martor ocular, cu ocazia procesului intentat libertului său Eurythumus, sunt o adevărată replică dată trecutului abuziv: "El nu este Polycletes, și eu nu sunt Nero."¹¹⁹

Înțelegem acum de ce, informându-l pe Montanus despre faimosul decret onorific în care senat și împărat îl glorificau pe Pallas, Plinius nu putea să scrie decât ca unul ce nu-și crede ochilor:

"Ai să râzi, ai să te enfurii, și pe urmă iar ai să izbucnești în răs, dacă ai să citești ceea ce n-ai putea crede, mai înainte de a fi citit."¹²⁰

Și tot Plinius este acela care într-un scurt bilanț găsește expresiile cele mai potrivite pentru caracterizarea noii atitudini imperiale față de liberti, în rândurile faimosului Panegyric¹²¹:

"Cea mai mare parte dintre împărații noștri, tirani față de cetățeni, erau sclavii libertilor lor; ei se conduceau după sfaturile și capriciile acestora; ei nu auzeau și nu vorbeau decât prin aceștia.

Prin dâșii se obținea pretura, sacerdoțiile și consulatul sau, mai bine zis, lor trebuia să le ceri aceste demnități."

"Tu ai toată considerația față de libertii tăi, dar nu îi tratezi decât ca pe niște liberti; și socotești că sunt destul de prețuiți, dacă trec în ochii opiniei publice drept oameni de omenie. Tu știi că nimic nu dă mai degrabă micimea prințului, ca marea libertilor săi. Și, mai întâi de toate, tu nu întrebunțezi pe nimeni care să nu fi meritat să fie distins, fie de tine, fie de tatăl tău, fie de vreun cetățean demn de încredere.

Pe urmă, îi educi zi de zi, să nu se prețuiască după poziția ta, ci după a lor, și ei merită cu atât mai mult considerația noastră cu cât noi suntem siliți să le-o acordăm."

Sunt vorbele unor oameni hotărâți să pășească pe drumul înfăptuirilor cu experiența trecutului înaintea ochilor ...

Lupta împotriva oligarhiei senatoriale dusă de Hadrian e purtată prin reforme care apelează la cadrele equestre, nu libertine; în politica sa inovatoare Hadrian este un

119. *Epistulae*, VI, 31, Scrisoarea către Cornelianus.

120. *Epistulae*, VII, 29, (către Montanus); X, 88 (către Traian).

121. Plinius cel Tânăr, *Panegyricus Traiani*, LXXXVIII.

Claudius fără stat major libertin.

Dar, împăratul care reorganizând aparatul central administrativ, înlocuia în cea mai mare parte libertul prin cavaler¹²², se vădea un continuator direct al politicii de unificare, începută de Claudius și sfetnicii săi liberti.

Crearea consulariilor pentru Italia, trecând peste prerogativele administrative ale senatului asupra peninsulei, marca o nouă etapă în procesul de asimilare al Italiei cu celelalte provincii; fără să vrea, lumea ingenuă victorioasă continua să clădească pe temeliiile puse, câteva decenii mai înainte, de mâna șovăielnicului Claudius la îndemnul detestaților săi liberti.

Ceea ce intuise Claudius¹²³, cu simțul istoricului și libertii cu perspicacitatea lor caracteristică, își găsea confirmare în desfășurarea evenimentelor.

Și atunci când contemporanii domniei lui Hadrian, atrag atenția opiniei publice asupra importanței Galliei, numind-o "Egiptul Occidentului", nu fac decât să repete ceea ce susținuse, cu un secol mai înainte, libertul Licinius în raportul prezentat împăratului.

LIBERTȚII ȘI OPINIA PUBLICĂ

Atât de deosebită prin ocupații, posibilități de afirmare și țeluri, lumea libertilor se bucura de o apreciere unitară în ochii vigilenți ai opiniei publice.

Bunăvoința societății față de noul om liber pare să fi fost condiționată în mare parte de felul cum înțelegea libertul să-și valorifice calitatea de cetățean proaspăt dobândită. Ducând o existență ombratilă în ramurile de activitate consacrate de aceeași opinie publică oamenilor de condiție inferioară, libertul e privit ca un auxiliar necesar și tratat în consecință.

Un pas mai mult peste limitele îngăduite și omul declarat prin lege liber și cetățean devine ținta unor atacuri violente, în care i se contestă cu vehemență toate drepturile.

Libertului parvenit i se amintește că, la urma urmelor, nu-i decât un sclav.

Pentru Horațiu, dacă ne mai amintim, Menas nu-i decât un "sclav josnic"; Pallas primește același calificativ din partea umanului și moderatului Plinius.

Citind satira a V-a lui Persius, ne putem da seama câtă valoare avea în ochii necruțătorului ingenuu metamorfoza socială a eliberării.

"Libertatea este necesară; nu genul acela de libertate care face din Publius un cetățean și-i dă dreptul, în această calitate, la o măsură de grațiu.

În ce greșeală cazi dacă poți crede că o piruetă face un om liber. Iată-l, de pildă, pe Dama, un nemernic, un bețiv, un ticălos de grăjdar, care minte pentru un pumn de ovăz, pe care stăpânul său îl pune să facă o piruetă, și, dintr-o dată, a devenit cetățeanul Marcus Dama. La naiba, ce mai cetățean. Marcus Dama este girant, și tu refuzi să dai bani cu împrumut? Dama e judecător, și nu te declari liniștit?

Fiindcă uite ce înseamnă libertatea voastră, iat-o așa cum poate fi dăruiată de o bonetă."

Și, cu cât libertii se afirmă în viața politică, își etalează bogățiile și se insinuează

122. Chiar înaltul demnitar financiar a *rationibus* este, începând cu Hadrian, un cavaler.

123. Pledând cu căldură înaintea senatului extinderea cetățeniei la Gallia Comata, și bazându-și argumentația pe o judicioasă documentare istorică.

în anturajul celor puternici, cu atât reacția e mai îndârjită, luând forme variate.

Înarmându-se cu floreta flexibilă a ironiei, societatea lovește sistematic în punctele slabe, oferite de caracterul orgolios și comportarea stângace a parvenitului.

Este semnificativ faptul că, din anturajul lui Nero, împăratul cu liberti atotputernici, s-a recrutat spiritualul autor al **Satyriconului**.

Seneca își manifestă indignarea împotriva aroganței libertilor în rânduri amare; riposta lui Petronius este savurosul Trimalchio, autentic erou al vremurilor sale, produsul unei laborioase sinteze. Însuși autorul pe care Tacit ni-l înfățișează ca excelent cunoscător al moravurilor contemporane, ne avizează asupra caracterului realist al operei :

"Quid me spectatis constricta fronte Catones,

Dramatisque novae simplicitatis opus?

Sermonis puri non tristis gratia ridet:

Quodque facit populus, candida lingua refert"

Portretul parvenitului Trimalchio făcându-și apariția drapat în ridicula-i măreție, este în fond prezentarea unei întregi categorii sociale, căutând să înnece în valuri de opulență un trecut obscur.

"... iată că fu adus și Trimalchio, în sunetele muzicii și cum sta așezat între perne foarte mici, ne făcu să râdem fără voie. Capu-i ras ieșea dintr-o manta stacojie și împrejurul gâtului îngreunat deja de un alt veșmânt, îi mai puseseră o batistă cu margini roșii din care atârnavu ciucuri de o parte și de alta. În degetul cel mic avea un inel mic, care, după cum s-a părut, era cu totul de aur, cu stele de fier lipite de el. Nemulțumit cu arătarea atâtor bogății, își mai dezgoli și brațul drept împodobit cu o brățară de aur, de care era legat un cerc de fildeș, cu o lance strălucitoare"¹²⁴.

Și, în tot timpul mesei, Trimalchio va face paradă de bogăție, servind mâncăruri rare, punând la cale scene extravagante și lăsându-se măgulit, pe când "își curăța dinții cu o scobitoare de argint"¹²⁵.

Ori, tocmai această etalare ostentativă pe care Petronius căuta să o sublinieze prin multiple procedee artistice, își are un tâlc deosebit.

Să ne oprim la un episod prezentat cu multă măiestrie.

"În mijlocul zgomotului, se întâmplă ca o farfurie să cadă. Un sclav o ridică iute de jos. Trimalchio porunci ca sclavul să fie palmuit și farfuria din nou aruncată. Veni apoi un sclav ce era însărcinat cu mobilierul și mătură argintăria odată cu celelalte gunoaie"¹²⁶.

Sclavul măturând la gunoi argintul, e o scenă din bogatul repertoriu pregătit cu dibăcia unui regizor de Trimalchio. Dar, ar fi o greșeală să vedem în această regizare de prost gust o simplă paradă dictată de un acces de îngâmfare.

Trimalchio luptă în fond cu nevăzuta și atotputernica opinie publică, pentru care fusese, într-un trecut nu prea îndepărtat, "o broască".

Conștient că singura armă de care dispune, bogăția, libertul își zornăiește armamentul ca un luptător în fața dușmanului.

Și, trebuie să spunem, nu e un luptător izolat.

124. Petronius, *Satyricon*, XXXII.

125. *Satyricon*, XXXIII.

126. *Satyricon*, XXXIV.

În lupta pentru prestigiu, libertii concurează în lux aristocrația.

Seneca remarcă cu melancolie, că în vremea lui o singură oglindă costă mai mult decât zestrea oferită de stat fiicelor generalilor săraci, în timpurile Republicii; ori, cea mai frumoasă colecție de oglinzi o posedă la data aceea Pallas.

Alt libert imperial, Polyclitos "dăruise unei curtezanе bijuterii, rivalizând cu cele purtate de Poppaea"¹²⁷.

Vasele scumpe confereau posesorului un prestigiu deosebit, trecându-l în rândul unei adevărate oligarhii de Sybariți. Titus Petronius, avea în colecția sa de vase prețioase un bazin murrhin care-l costase 300.000 sesterti, pe care l-a sfărâmat pentru a nu ajunge în mâinile lui Nero. Pentru o cupă din același material, Nero a plătit 1.000.000 sesterti. Celebrul Pallas a avut trei vase murrhine, întrecându-l în lux pe libertul Vedius Pollio, prietenul lui Augustus.

În lumina celor spuse, Trimalchio ne apare depășind cadrele snobismului comun; grosolan și incult, libertul îmbogățit e în veșnică luptă cu un complex de inferioritate pe care încearcă să-l învingă cu armele care-i stau la îndemână.

De aceea, de cele mai multe ori, libertul își ține la distanță sclavii.

Când din greșeală, un sclav îl rănește, "în locul pedepsei veni hotărârea lui Trimalchio prin care ordonă ca sclavul să fie eliberat ca nu cumva să se poată spune, că un om așa mare ca el a fost rănit de un sclav"¹²⁸.

Casierul lui Trimalchio, un mic Trimalchio în devenire, intenționează să pedepsească aspru pe un sclav, din a cărui neglijență i-au fost furate hainele de baie.

"Nu mă costă atât de mult pierderea, mărturisește fostul sclav, cât neglijența acestui sclav netrebnic"¹²⁹.

Vedius Pollio e gata să dea la pești sclavul care a spart o cupă prețioasă.

Același orgoliu îl face pe libertul Pallas să fie disprețuitor și ca acuzat.

"Dezvinovățirea lui Pallas jigni totuși prin trufia ei. Numindu-se câțiva liberti ai lui ca fiindu-i complici, el răspunse: că niciodată nu porunceă acasă decât printr-un semn din cap sau cu un gest al mâinii. Dacă era nevoie de mai multe explicații, el își scria ordinele ca să nu stea de vorbă cu ei"¹³⁰.

Ne ferim de a generaliza; totuși, cruzimea unor liberti și chiar fii de liberti, față de sclavii lor, a dat de gândit opiniei publice contemporane.

Maltratarea fostului pretor Largius Macedo, de sclavii săi revoltați, a avut un mare ecou.

Analizând comportarea lui Macedo, Plinius ajunge la o concluzie interesantă.

"Era un stăpân aspru, neomenos, și care uitase, sau, dacă vrei, își amintea prea mult că tatăl său fusese el însuși sclav"¹³¹.

Ori, explicația concordă cu ipoteza noastră.

Trimalchio afectează atitudinea clasică a stăpânului de sclavi; pentru el, sclavul e o adevărată unealtă vie, pe care o numești după operația pentru care este hărăzită.

"Vezi, acela care taie bucățile se numește "Taie". Așa că, ori de câte ori, pronunță

127. Nechibzuitele, spune Seneca, își inchipuie fără îndoială, că bărbații n-ar fi destul de zăpăciți, dacă ele n-ar atârna de fiecare ureche două sau trei moșteniri. Prietenul lui Nero, Senecio, și-a vândut o moșie pentru o pereche de cercei și o salbă.

128. Petronius, *Satyricon*, LIV.

129. Petronius, *Satyricon*, XXX.

130. Tacit, *Annales*, XIII, 23.

131. *Epistolae*, III, 14 (cătре Acilius).

cuvântul "Taie", cu aceeași vorbă îl cheamă și-i și poruncește."

Un alt punct vulnerabil sarcasmelor îl oferă lipsa de cultură a libertului îmbogățit.

La timpul cuvenit, am văzut că libertii au adus un aport însemnat la viața intelectuală.

Mulți s-au vădit cărturari de vază. E de ajuns să amintim că primul tratat de agricultură scris **în limba latină**, se datorește libertului lui Caesar, Caius Iulius Hyginus.

Dar nu cu această categorie libertină se războiau clasele dominante.

Libertul parvenit rămâne un Trimalchio ignorant, încercând câteva legende mitologice, compunând cu diferite ocazii versuri proaste și, gata să se amestece în toate, dându-și părerea cu ușurința bogatului care crede că poate cumpăra orice și spune orice.

"Dintre toate meșteșugurile omenеști, conchide Trimalchio, două sunt acelea pe care le amintim mai cu plăcere: acrobația și cântatul din trompetă" ... "celelalte distracții ale auzului sunt adevărate fleacuri".

"Cumpărasem și eu niște actori pentru comedii grecești - Trimalchio maimuțarea odată mai mult aristocrația bogată în actori și bufoni proprii -, dar preferai să-mi joace mai bine comedii de bălci și poruncii șefului de la cor ca să cânte arii latinești."¹³²

Plinius relatează cazul unui oarecare libert îmbogățit, care credea că Homer trăise nu cu mult înaintea lui și pretindea unuia din sclavii săi o epopee.

Mult mai dureros pentru orgoliul acestor Cressus cu trecut de sclav era însă o altă imputare, adusă originii obscure a tovarășelor lor de viață.

Ordinele privilegiate, punându-se la adăpost de prevederile legii **Iulia de adulterii**¹³³, își satisfac fanteziile erotice cu sclave libere și peregrine.

În odele lui Horațiu sunt cântate "blonda Phyllis", frumoasa Phryne "care nu știe să se mulțumească cu un singur amant"; Myrtala "mai zbuciumată decât valurile Adriaticei care sapă golfurile Calabriei"¹³⁴.

Femei de talia cântăreței Origo¹³⁵ înghit moșii, ruinează case.

Totul e de bun gust.

Aceiași oameni se grăbesc însă să amintească cine sunt soțiile libertilor ale căror averi și ambiții trezesc invidie și îngrijorare.

Nici Petronius nu uită să facă acest lucru.

Iat-o pe soția lui Trimalchio.

"E soția lui Trimalchio, îmi răspunse el, și se numește Fortunata, o femeie care măsoară banii cu banița. Și ce fusese ea acum câțeva vreme? Să mă ierte Dumnezeu, dar nu i-ai fi luat o bucată de pâine din mână"¹³⁶.

Iritat de ingratitudea Fortunatei, Trimalchio se plânge după o furtunoasă scenă conjugală:

"Cum, această cântăreață de stradă, nu-și mai amintește de ea nimic? Am ridicat-o de pe bărnele pe care sta în târgul de sclavi, și am făcut-o om ca toți oamenii"¹³⁷.

Un alt libert, amic al bogatului Trimalchio, mărturisește cu vizibilă satisfacție:

132. Petronius, *Satyricon*, LIII.

133. Acele **concessa fuita**, indică situația de adultere, nefiind pasibile de pedeapsă (legăturile cu femei măritate peregrine și libere, căsătorite cu liberti).

134. Horatius, *Ode*, II, 4; IV, 11 (Phyllis); *Epode*, XIV, 16 (Phryne); *Ode*, I, 33 (Myrtala).

135. Horatius, *Satire*, I, 2.

136. Petronius, *Satyricon*, XXXVII

137. *Satyricon*, LXXIV.

"Mi-am cumpărat câteva petece de pământ, mi-am pus de o parte ceva bănișori, am de hrănit douăzeci de oameni și un câine, am răscumpărat pe tovarășa mea de sclavie ca să nu-și mai șteargă oricine mâinile în sânul ei. Am plătit pentru ea 1000 de dinari. Am fost numit sevir fără a da un ban"¹³⁸.

Un adevărat program de idealuri libertine, la capătul căruia Petronius nu uită să treacă seviratul. Să căutăm să judecăm această malițiozitate.

Cu secole înainte de instaurarea Imperiului, sclavii, libertii, și clienții luaseră obiceiul să jure pe **genius**-ul patronului. Când Augustus s-a impus ca pacificator, clasele mijlocii ale Italiei au extins acest tradițional obicei la Augustus.

Nu acordase legislația augustee o mare importanță religiei familiale? Ori, geniul lui Augustus apărea ca divinitatea protectoare a întregului imperiu.

Pentru Orientul hrănit cu legendele zeilor - regi, Augustus devenea zeu în spiritul vechilor tradiții mitologice.

De la un capăt la celălalt al imperiului, cultul lui "Augustus" devine un cult oficial, simbol al fidelității față de legile Romei, fidelitate cerută fiecărui cetățean"¹³⁹.

Mașkin în lucrarea sa "Principatul lui Augustus", remarcă¹⁴⁰: "În unele orașe ale Italiei, în Nola, Tibur, Tusculum, Patavium, Pompei și altele, întâlnim colegiul preotesc al augustalilor, legați de cultul lui Augustus. Ei apar în jurul anului 13-12, și purtau numele de: **magister Augustales**, **seviri**, **seviri Augustales** și **Augustales**"¹⁴¹.

În aceste colegii aveau acces și libertii. Ele erau niște asociații libere, organizate pentru săvârșirea cultului lui Augustus.

Mai târziu, Augustalii erau reprezentanți ai păturii celei mai instărite a libertilor.

Religia tradițională romană a manifestat în instituțiile ei un puternic spirit conservator.

Este suficient să spunem că libertii erau excluși din corpul **camillilor** (**camilli**, **camilliae**) impunându-se o ingenuitate pentru solicitant de trei generații de strămoși materni și șase generații de strămoși paterni. Religia era prima care dădea tonul în această profilaxie socială îndreptată împotriva penetrației servile.

Străini de cele mai multe ori de solul Italiei, sclavii și libertii îmbrățișau cu căldură cultele orientale ori diferite doctrine mistice. Un studiu bogat pe material epigrafic în această privință ar fi cât se poate de interesant.

Intrucât ne privește, ne vom mulțumi cu două exemple destul de convingătoare.

Primul ne este oferit de marele număr de liberti trecuți în categoria pytagoriciană a celor doi Sextus, printre care celebrul libert Lucius Crassicius, om de litere și profesor al unor elevi ca Iulius Antonius, fiul triumvirului.

Cel de-al doilea, ne este oferit de un pasaj din Tacit care se referă la evenimente petrecute în timpul consulatului lui Ti. Claudius, Nero Caesar Augustus și Germanicus Caesar¹⁴².

138. *Satyricon*, LVII.

139. Relim, *Istoria generală a religiei*, p. 124.

140. Mașkin, *op. cit.*, p. 495.

141. L. Homo, *L'Empire romain*, Paris, 1925, p. 315, „au apărut spontan, din popor, asociații pentru adorarea divinității imperiale, cult deservit de reprezentanții lor, **Seviri Augustales**. Curând însă, autoritatea publică intervine și exercită un control asupra acestei forme suplimentare a cultului imperial; recunoscuți oficial, Augustalii dobândiră privilegiile speciale, și acești oameni mărunți de condiție modestă sau chiar liberti ajunseseră să constituie o categorie socială nouă, intermediară între popor și aristocrația municipală a decurionilor”.

142. Anul 18 p. Chr.

"S-au luat totodată măsuri să se izgonească riturile egiptene și iudaice. Patru mii de liberti, în vârstă de a sluji în armată, fiind ademeniți la aceste superstiții au fost trimiși printr-un decret al senatului în Sardinia, spre a o curăți de hoți.

Dacă ar fi pierit din pricina climei aspre, paguba n-ar fi fost mare. Celorlalți li se fixează o zi anumită pentru a se lepăda de riturile lor profane, sau să plece din Italia"¹⁴³.

Seviratul oferea libertului ambițios o posibilitate de afirmare ca oficialitate, cu atât mai mult, cu cât conferea dreptul unor semne exterioare amintind de cele ale magistraturii.

Trimalchio este sevir și nu uită să-și afișeze această calitate chiar de la intrarea locuinței; la stâlpii ușii are "niște mănunchiuri de nuiele cu securile lor ținute pe stâlpii ușii. Unul din capete se sfârșea cu un fel de cioc de corabie de bronz, pe care sta scris: "Lui Gaius Pompeius Trimalchio sevir augustal, casierul Cinamus"¹⁴⁴.

În epitaful pe care Trimalchio și-l dictează, titlul de sevir figurează cu cinste ca un adevărat **summum** spre care tinde ambiția unui libert înstărit.

"Aici se odihnește C. Pompeius Trimalchio Maecenatianus. S-a hotărât să i se dea în lipsă funcțiunea de sevir. Deși putea intra în orice decurie de la Roma, totuși n-a voit. Om pios, viteaz, credincios. Din nimic, a ajuns la o avere mare lăsând 30 de milioane de sesterți. N-a audiat pe nici un filozof.

Rămâi sănătos. Și tu de asemenea."¹⁴⁵

Portretul cel mai reușit al sevirului, așa cum îl vedea malițioasa opinie publică, îl datorăm tot lui Petronius.

"Un lictor bătu la ușa sălii și un om care venea de la chef, îmbrăcat într-o togă albă, intră, însoțit de o mare suită. Eu, spăimântat de această impunătoare apariție, crezui că a venit un pretor. Căutai prim urmare să mă scol, și deși cu piciazele goale, să mă cobor jos. Agamemnon răzând de această tulburare a mea, îmi zise: ci stai pe loc, nerodule. E sevirul Habinnas, care are și un atelier de cioplit piatră, și de care se spune că face cele mai frumoase monumente funerare"¹⁴⁶.

De remarcat e faptul că poanta rezidă tocmai în intrarea spectaculoasă a acestui pseudo-magistrat, afectând ținuta unui ... pretor.

Ridicolul situației pune în evidență autentică opoziție între aparență și realitate.

Un alt punct vulnerabil în marele front al libertăților îl oferă lumea actorilor; într-adevăr, boemii antichității erau obiectul unui dispreț general, ca unii ce practicau o meserie socotită josnică.

Un ingenuu, care ar fi jucat într-o Atellană, era aspru pedepsit.

Grupăți în adevărate trupe (**greges, catervae**) de teatru, actorii erau subvenționați de magistratul însărcinat cu poliția jocurilor publice (**cura ludorum**), prin intermediul directorilor de trupă (**actor primarum**)¹⁴⁷.

Ori, această subvenție era considerată ca o retribuție acordată unor oameni "câștigându-și pâinea cu trupul". În lumea culiselor veneau de cele mai multe ori aristocrația să-și aleagă amantele, dansatoare din arhipelagul grecesc, cântărețe siriene.

Prejudecățile societății moderne cu privire la actori își au originea în disprețul

143. Tacit, *Annales*, II, 85.

144. Petronius, *Satyricon*, XXX.

145. *Satyricon*, LXXI.

146. *Satyricon*, LXV.

147. Legea lui Otho care stabilise ordinea ocupării locurilor în amfiteatru, prevedea și sancțiuni pentru cetățeanul care s-ar fi degradat jucând *Fabulae atellanae*.

manifestată de romani pentru histrioni.

Un senator nu avea voie să meargă în vizită la un artist; discuția în stradă cu un actor era compromițătoare pentru un cavalier.

Contemporanii n-au privit cu ochi buni prietenia dintre Cicero și actorul Roscius.

Apariția lui Nero pe scenă a scandalizat opinia publică mai mult decât toate abaterile de la morală de care s-a făcut vinovat ucigătorul propriei sale mame.

Ca replică, la disprețul unanim, actorii risipeau spre delectarea spectatorilor, talent, energie și sensibilitate artistică.

Și n-avem decât să ne închipuim orgolioșii cetățeni romani ascultând cu respirația întretăiată pe frumoasa Cytheris, avântată în recitarea melodioaselor versuri ale Bucolicelor.

Atunci nu mai era nici actriță, nici liberta lui Volumnius, ci artistul care crează interpretând.

Mai bine ca oriunde poziția de inferioritate a libertului reiese în raporturile cu patronul.

Există o întreagă categorie libertină grupată în jurul patronului, trăind sub același acoperiș cu acesta și îngropându-se în preajmă-i, ca mărturie a unor legături supraviețuind dincolo de mormânt.¹⁴⁸

Comportarea patronului variază în funcție de caracterul și cultura proprie, de la aroganța despotică până la îngăduința prietenească; în toate cazurile însă se face simțită distanța.

Descriindu-și locuința de la țară, în scrisoarea către Gallus, Plinius pomenește de apartamentele libertilor și sclavilor.

"Restul acestei aripi este ocupat de liberti sau servitori, și totuși, cea mai mare parte dintre apartamente sunt întreținute atât de ciudat, încât ai putea foarte bine să instalezi în ele niște stăpâni".

Plinius este un stăpân ideal. Și totuși, cu cât tact se păstrează distanța de la patron la libert în tihnită casă de la Laurentinum.

"Când m-am retras în acest apartament (e vorba de un cabinet de lucru, loc de refugiu totodată), mă cred departe chiar de cuibul meu de la țară, și îmi place să stau aci mai ales în timpul Saturnalelor; mă bucur aici de liniște și calm, pe când în tot restul casei răsună strigătele de bucurie, autorizate de libertatea care domnește în aceste zile de sărbătoare.

Astfel studiile mele nu stingheresc plăcerea oamenilor mei, și nici plăcerea lor studiilor mele"¹⁴⁹.

Atitudinea lui Plinius față de libertii săi era departe de a fi comună.

În scrisoarea acestuia către Avitius întâlnim un exemplu elocvent de "considerație" patronală față de liberti. Scena descrisă se petrecea la o masă la care Plinius participă ca invitat.

"Pentru el (gazdă) și pentru un număr restrâns de meseni, se serveau mâncăruri delicioase; pentru ceilalți nu se serveau decât feluri de mâncare gătite cu carne de

148. De exemplu, camerele funerare ale sclavilor și libertilor familiilor aristocratice. Unul din cele mai cunoscute columbarii este cel al sclavilor Liviei de pe *Via Appia*, compus din mai multe apartamente, bogat decorate. Persoanele de condiții mai modeste se îngroapă la un loc cu libertii lor. Acesta este cazul unor morminte pompeiene.

149. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, II, ep. 17 (către Gallus).

proastă calitate.

Erau trei sorturi de vinuri diferite, nu pentru a înlesni posibilitatea alegerii, cu scopul de a înlătura orice posibilitate de refuz. Prima calitate era pentru stăpân și noi, cea de a doua pentru amicii de mâna a doua (fiindcă el își manifesta etajat afecțiunea); ultima calitate pentru libertii săi și ai noștri. Unul dintre vecini m-a întrebat dacă aprob ordinea acestui festin. I-am răspuns negativ. Și cum ai proceda d-ta? m-a întrebat el.

- Dau ordin să se servească toată lumea fără preferință; fiindcă scopul meu este să adun la aceeași masă pe toți prietenii mei și nu să-i jignesc prin discriminări ofensatoare.

Diferența în a fi servit nu-i deosebește deloc pe cei care îi face egali aceeași masă.

- Cum, mi-a replicat acesta, chiar și libertii?

- De ce nu? În astfel de momente nu mai văd în ei eliberați, nu-i mai privesc decât ca pe niște convivi.

- Și asta te costă mult?

- Deloc.

- Ai vreun secret!?

- Ce sunt anume? Iată-i: libertii mei nu beau același vin pe care-l beau eu, în schimb eu beau același vin ca libertii mei.¹⁵⁰

În teatru, pe stradă, la masă, libertul simte degetul necruțător al etichetei. În discuția avută cu Plinius, tovarășul său de masă nu pare deloc șocat de ridicola discriminare culinară. Dimpotrivă, îl mirau principiile lui Plinius și întreaga nedumerire își găsește expresie în dinamismul unei fraze: "Cum, chiar și libertii?".

Ținut la distanță, considerat de cei mai buni patroni ca egal doar în împrejurări excepționale, libertul rămâne auxiliarul prețios al huzurului aristocratic.

E actorul comic și cântărețul din lyră chemat să alunge monotonia vieții de la țară¹⁵¹ sau bufonul nelipsit din anturajul multor nobili¹⁵².

Într-un cerc intim un libert talentat citește fragmente din opera amphitruionului. "Am de gând să pun pe libertul meu să citească câteva bucăți înaintea prietenilor mei, încercându-i talentul cu această ocazie"¹⁵³. Și atunci când distracțiile cedează locul ocupațiilor serioase, libertul-lector sau libertul-actor face loc libertului secretar.

"Dacă intervine ceva urgent, ceea ce se întâmplă adeseori, concediez după masă comicul și cântărețul din lyră, revăd ceea ce am dictat, și corectând adeseori fără să scriu nimic, îmi exercit memoria"¹⁵⁴.

A fost luată decizia în privința unei afaceri oarecare? De cele mai multe ori un libert o duce la îndeplinire cum aflăm tot de la Plinius, într-o scrisoare către unchiul soției sale, în care este vorba de o tranzacție încheiată prin intermediul libertului Hermes¹⁵⁵.

Dar libertul este de multe ori mai mult decât un auxiliar, un confident, un favorit.

Locul ocupat de libertii imperiali în rândul consilierilor diferiților împărați ne este cunoscut.

150. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, II, 6 (către Avitus).

151. *Epistulae*, IX, 36 (către Fuscus).

152. *Epistulae*, VII, 23 (către Fabatus).

153. *Epistulae*, IX, 34 (către Tranquillus).

154. *Epistulae*, IX, 40 (către Fuscus).

155. *Epistulae*, VII, 11 (către Fabatus).

De multe ori câștigarea bunăvoinței stăpânului începea cu atragerea libertului, cu coruperea lui.

Caesar știa prea bine acest lucru când "acoperea cu daruri generoase persoane de altă condiție socială pe care le invita la dânsul sau care veneau singure la el, precum și pe libertii și pe tinerii sclavi aflați în grațiile patronilor și ale stăpânilor lor".¹⁵⁶

Și libertul este o eminentă cenușie, nu numai în politică ci și în viața de toate zilele.

La el apelează cumetrele antichității, rudele scăpătate și vânătorii de testamente. Într-una din satirile lui Horațiu, Tyressias îi dă lui Ulysse, printre alte rețete de îmbogățire și pe aceasta:

"Mai am încă un sfat să-ți dau. Dacă o ticăloasă îndemăneacă și un libert pun la cale să prindă în lesă un bătrân avar, vino-le în ajutor; laudă-i ca să te laude și ei în lipsă"¹⁵⁷.

Între patron și libert se nasc de multe ori legături nepermise, care nu pot scăpa ochiului pătrunzător al opiniei publice. Promiscuitatea ajunge uneori în unele cazuri la apogeu.

"Am desfătat timp de patrusprezece ani pe stăpânul meu și nu mi-e rușine că m-am supus stăpânului. Dar mi-am desfătat în același timp și stăpâna. Știți voi ce vreau să spun, dar tac mai bine, să nu mă laud".¹⁵⁸ În altă parte, Trimalchio devine și mai explicit:

"Așa trăiesc eu, dacă nu m-am zbenguit într-atât cu stăpâna, încât chiar stăpânul meu începând a bănuși, m-a alungat la una din fermele sale"¹⁵⁹.

Senatus consultus Claudian este expresia reacțiunii legiferate față de această stare de lucruri.

Încercând să completăm certificatul eliberat de opinia publică contemporană libertilor, am ajuns la ultima rubrică, ridicând probleme destul de spinoase: fidelitatea. Într-adevăr, în ce măsură legăturile dintre libert și patron rezistau diferitelor intemperii?

Mărturiile sunt contradictorii.

Velleius Paterculus relatează că în vremea proscricțiilor ... "cele mai credincioase au fost soțiile, locul de mijloc l-au ocupat libertii, un oarecare devotament a fost manifestat de sclavi, iar cel mai puțin fideli au fost copiii"¹⁶⁰.

După Tacit, o mare parte dintre sclavi și liberti au profitat de momentele critice ale stăpânilor și patronilor.

Așa, în anul 21 p. Chr. s-a dat la lumină un abuz de care mulți se plâneau în ascuns. Ținând în mână un chip al împăratului, toți ticăloșii puteau să insulte fără pedeapsă pe cetățenii buni.

"Chiar și libertii și sclavii erau temuți, când injurau și ridicau mâna asupra patronului sau stăpânului lor"¹⁶¹.

În vremea lui Nero, nemulțumirea și-a ridicat glasul până în consiliul principelui.

156. Suetonius, *Caesar*, XXVII.

157. Horatius, *Satire*, II, 5.

158. Petronius, *Satyricon*, LXXV

159. *Satyricon*, LXIX.

160. Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, II, 67.

161. Tacit, *Annales*, III, 36.

Când, mai târziu, după moartea lui Nero, au urmat frământările care au zguduit imperiul de la un capăt la altul, patroni și libertți s-au găsit din nou față în față.

"Sclavii, ne informează laconic Tacit, au fost porniți împotriva stăpânilor, libertții împotriva patronilor și cei care n-au avut nici un dușman au fost oprimați de prieteni"¹⁶².

Și totuși dovezi mișcătoare de devotament n-au lipsit.

Putem conchide că atitudinea dușmănoasă a multor libertți nu era decât consecința firească a tratamentului dur și uneori chiar neomenos pe care patronii înțelegeau să-l aplice unor oameni care nu mai erau sclavi.

Oameni ca Vedius Pollio, Tigellinus, Largius Macedo, nu erau excepții în societatea romană.

De asemeni, tendința recompensei era prea mare pentru libertul care nu-i putea opune decât amintirea unui tratament care chiar dacă nu fusese excesiv de dur, abun-da în umilințe și jigniri.

Acolo însă, unde patronul a știut să câștige afecțiunea libertului, dovezile de abnegație nu au lipsit.

La moartea Agrippinei, "unul din libertții ei, numit Mnester, s-a străpuns cu sabia pe rugul acesteia, fie din dragoste pentru stăpână, fie din frică pentru viața lui"¹⁶³.

Dacă conjurația lui Piso a fost descoperită prin trădarea libertului unuia dintre conjurați, Scaevinus, în timpul anchetei, pe când trădările și actele de slăbiciune se țineau lanț, o femeie a îndurat cu bărbăție chinurile fără a divulga nimic.

Și această femeie, care a dat o lecție de curaj multor bărbați, era o libertă.

Astfel, delatorul Milichus, încărcat cu favoruri, și curajoasa Epicharis, murind în chinuri, sunt cele două aspecte ale problemei noastre.

Același lucru putem spune oprindu-ne asupra altor două figuri: sinistrul L. Macedo și Plinius, bruta oprimându-și până la disperare victimile și cel care, cu toate barierele inerente clasei și epocii, vede în sclavul de altă dată devenit libert, un om.

"Boala și moartea câtorva din oamenii mei, aflați în floarea vârstei m-au umplut de tristețe" mărturisește Plinius într-o scrisoare către Paternus.¹⁶⁴

Și după ce recunoaște că unii ar taxa acest lucru drept slăbiciune, adaugă:

"... Simțul de umanitate mă copleșește și mă doboară la gândul acestei pierderi.

După mine, nu știu dacă aceștia sunt așa de măreți și înțelepți pe cât o cred (e vorba de cei care văd în pierderea unui sclav doar o pagubă materială și în moartea unui libert ceva reparabil); sunt însă convins că nu sunt oameni".

Desigur, boala sau moartea unui libert e neplăcută și din alt punct de vedere, mai egoist.

Vorbind despre unul din libertții săi, a cărui sănătate era în primejdie, Plinius își mărturisește îngrijorarea pe tonul cuiva care este pe punctul să piardă un auxiliar prețios:

"Unde aș mai găsi, după el, un altul, care să-mi citească așa de bine operele, care să le iubească atâta, și pe care să am tot atâta plăcere să-l ascult"¹⁶⁵.

În scrisoarea către Paulinus, în care solicită o cameră pentru un libert al său, fti-

162. Tacit, *Historiae*, I, 2.

163. Tacit, *Annales*, XIV, 9.

164. Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, VIII, 16.

165. *Epistulae*, III, 1.

zic, orice umbră de interes a dispărut. Fiecare rând mărturisește și azi, după atâta amar de vreme, grija dubioasă a unui prieten în luptă cu suferința celui care-i este drag. După ce enumeră calitățile libertului său, adaugă:

"Adaugă la toate acestea afecțiunea pe care o nutresc de mult și", urmează cuvinte scrise cu dureroasă înfrigurare a presimțirii, "că pericolul în care este a crescut, fiindcă așa suntem făcuți noi; nimic nu dă mai multă ardoare și viață dragostei noastre, ca teama de a pierde ceea ce iubim".

E atâta îngrijorare în avertismentul: "și nu-i pentru prima oară când tremur pentru viața lui".

Scrisoarea se sfârșește cu rugăminți și recomandatii lăsând să se străvadă toată duioșia, toată grija delicată:

"N-are să abuzeze de gentileța ta, fiindcă este așa de sobru și cumpătat, că refuză nu numai menajamentele pe care le merită starea în care se află cu boala, dar chiar și lucrurile pe care această stare par chiar a le cere cu insistență"¹⁶⁶.

Ne vedem însă siliți să adăugăm că Plinius, patronul care-și trimite libertul bolnav să-și repare sănătatea în Egipt sau pe coastele Adriaticei, este o excepție, după cum tot o excepție sunt atotputernicii imperiali și o mică minoritate de favoriți, formând statul major libertin al puternicilor familiei aristocratice.

Existența dusă la umbra patronului însemna umilință, servită cu sau fără știință, în nenumărate ocazii, libertului; și prilejurile nu lipseau într-o lume în care ierarhia socială se făcea simțită la tot pasul, în viața publică sau privată, la un spectacol, tot așa de bine ca la o simplă masă ...

Oamenii au dat dovadă adesea de o excelentă memorie, pe care au pus-o de foarte multe ori, în slujba unor preocupări meschine. Fiul unui libert este înaintea legii un cetățean cu drepturi depline; necruțătoarea opinie publică continuă să-i amintească, cu tenacitate originea. De câte ori avem de-a face cu un fiu de libert, izvorul respectiv menționează cu conștiinciozitate această calitate.

Fiul de libert, înconjurat veșnic de conspirația zâmbetelor discrete și a șoaptelor abil strecurate, pururi hărțuit de un dușman nevăzut, plătește scump fiecare pas.

Horățiu a prins în chihlimbarul versurilor momente de amărăciune și decepție, cu inegalabilă sensibilitate și adâncime a poetului.

Refren obsedant, amintirea originii libertine revine în **Satire** și **Ode**, când se adresează providențialului Maecenas, ori când urmărește odiseea cărții dragi, cu paterna grijă a autorului.

Dragostea unui părinte libert, i-a dat educație și cultură; răutatea lumii l-a învățat să cunoască oamenii.

Și acești oameni, judecători superficiali și încrezuți, se pleacă cu smerenie nu înaintea meritului, ci în fața protecției.

"Iată în curând opt ani de când Maecenas mi-a făcut onoarea să mă primească printre prietenii săi. Eu sunt cel pe care-l ia, de cele mai multe ori, în trăsură, când călătorește, ca să-mi spună secrete de felul acesta: "cât este ceasul? Oare gladiatorul trac Gallina poate să se măsoare cu syrianul?"

Diminețile încep să fie răcoroase și pot să aducă răceală celor imprudenți " ... și alte astfel de taine pe care poți să le încredințezi celor mai puțin discrete urechi.

De atunci, invidia mă urmărește și crește, cum s-ar spune, pe zi ce trece.

"Omul ăsta, se spune, merge la spectacole cu Maecenas; se exercită la câmpul lui Marte cu Maecenas; e copilul răsfățat al norocului".

Mirajul protecției acaparează și Horațiu e acostat cu un zâmbet complice:

"Spune-mi, prietene, fiindcă tu știi tot, tu care ești în anturajul zeilor" ...¹⁶⁷.

Fericitul protejat poate face de zeci de ori profesie de modestie și temperanță.

"E drept ca fiecare să se măsoare cu propria-i măsură și să se încălzească după picior"¹⁶⁸.

"Fugi de măreție și strălucire; poți sub un modest acoperământ să duci o viață mai fericită decât regii și favoriții lor"¹⁶⁹.

Poate să-și mărturisească dezinteresarea.

"O Iyră, o vervă destul de fericită, iată averea mea; și cu toată sărăcia, sunt căutat de cel bogat. Nu-mi plictisesc prietenul atotputernic cu cereri ambițioase; peticul meu de ogor sabin îmi ajunge pentru ca să fiu fericit"¹⁷⁰.

Sub masca bunăvoinței, opinia publică râde batjocoritor.

Libert, sau mlădiță de libert, omul stigmatizat de sclavie e supus invidiei și calomniei; cu cât se încălzește mai mult la soarele prosperității, cu atât umbra sclaviei se proiectează mai opacă, mai întinsă.

"Invidia, care e gata să cruțe simplul particular, se dezlănțuiește împotriva magistratului; căci, de îndată ce un om este destul de nebun ca să-și aștearnă pe piept purpura senatorială, aude în curând întrebându-se în juru-i:

"Cine-i la urma urmelor omul acesta? Tatăl lui cine-i?" ...

"Cum! Fiul unui Syrus, Damas sau Dionys este acela care îmbrânțește cetățenii romani în prăpastie de la înălțimea stâncii Tarpeiene, sau îi dă pe mâna lictorului Cadmus?"¹⁷¹.

"Să revenim la mine, continuă cu reținută amărăciune Horațiu, la fiul de libert, căruia i se amintește fără încetare că este fiul unui libert. Și pentru ce toate acestea? pentru că am cinstea să mă așed la masa ta, Maecenas, și pentru că am comandat pe vremuri o legiune ... Să facem o deosebire. Cât despre titlurile mele militare, invidia are poate dreptul să mi le dispute; nu tot așa stau lucrurile cu titlul de prieten al tău ...

... Ce fericire pentru mine că am putut să-ți plac ție, care știi așa de bine să deosebești omul cinstit de ticălosul de rând și care măsoară meritul, nu după vanul prestigiu al nașterii, ci după adevărata noblețe a simțămintelor."

La capătul drumului nostru, să ne îndreptăm privirile înapoi.

Societatea romană ni se înfățișează ca un imens șantier la care lucrează cot la cot, dărâmtori de ziduri vechi, nivelatori harnici și constructori pricepuți.

În orice sector libertul își dă contribuția; de multe ori pare un nivelator pripit, un deschizător de drumuri brutal. Timpul verifică justetea aprecierilor făcute de un ochi experimentat.

Bătrân morocănos cu idei conservatoare, opinia publică privește de o parte, neînțelegând de cele mai multe ori rosturile prezentului și regretând din suflet trecu-

167. Horatius, *Satire*, II, 6.

168. Horatius, *Epistulae*, VII (lui Maecenas).

169. Horatius, *Epistulae*, X (lui Aristius Fuscus).

170. Horatius, *Ode*, II, 18.

171. Horatius, *Satire*, I, 6; *Ode*, II, 10; II, 16; cf. *Epistulae*, II (Către Lollius).

tul patriarhal.

Și, din când în când, trezindu-se din visare, își țintește privirea asupra unei figuri noi, intersându-se cu vădită grabă:

"Cine-i la urma urmelor omul acesta? Tatăl lui cine-i?"

Dacă are de-a face cu un Trimalchio, va fi prompt informată că nu de mult cel pe care l-a onorat cu întrebare, nu prețuia mai mult decât "o broască".

Ambițiosul Pallas ar invoca originea sa regală; Mennas, Narcissus, ar da din umeri și ar trece mai departe.

Și poate că, într-un târziu, acostând cu un zâmbet ironic un gânditor timid și stângaci, ar primi un răspuns vrednic să îngâdureze cea mai nepăsătoare frunte.

Sunt unul dintre cei care cer să se măsoare meritul "nu după vanul prestigiu al nașterii, ci după adevărata noblete sufletească".

LES LIBERTS DANS LA SOCIÉTÉ ROMAINE DES I-ER - II-E. SIÈCLE AP. J. - C.

-Resumé -

L'étude se réfère à une catégorie sociale importante de la société antique: les liberts, c'est-à-dire les esclaves romains affranchis. A partir des sources littéraires (Cicéron, Suétone, Pline, Tacite etc.), on soumet au débat tour à tour le passage de la catégorie d'esclave à celle de libertus, les modalités de le faire, le statut social de la nouvelle catégorie, le rôle de l'Etat (y compris la législation en domaine), les rapports entre **libertus** et **civis Romanus** ou entre **libertus** et **patronus**.

On y examine la présence des liberts dans la vie économique et dans l'armée, la position du libertus intellectuel, son affirmation sur l'échelle politique - administrative jusqu'à la position de libertus impérial.

Le rapport entre les liberts et l'opinion publique représente la dernière séquence.

Malgré leur statut de catégorie traitée avec supériorité par l'aristocratie romaine conservatrice, les liberts représentent un élément nouveau, ayant un rôle actif dans l'évolution de la société.

Tout en soumettant cette catégorie à un traitement et à une analyse non-discriminatoire, l'auteur de l'étude s'avère être un de ceux qui demandent que le mérite soit mesuré "non pas selon le vain prestige de la naissance, mais selon la vraie noblesse spirituelle".